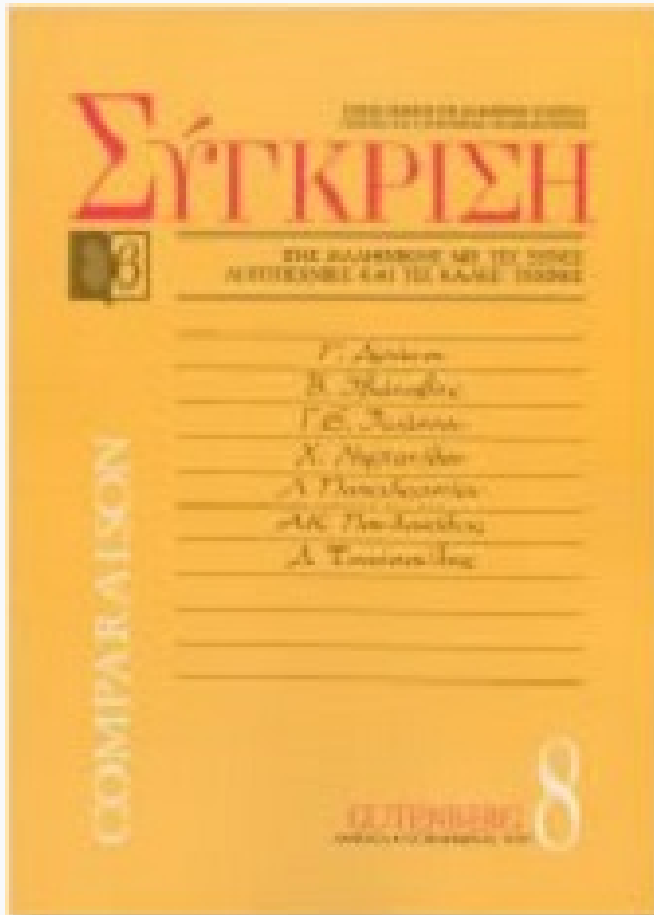

Σύγκριση

Τόμ. 8 (1997)

Η «Ναϊάς» του ΑΡ. Ραγκαβή, το «Tamango» του Prosper Mérimée και η Ιεραποστολική Προπαγάνδα για την Απελευθέρωση των Μαύρων

Γεωργία Δράκου

doi: [10.12681/comparison.10742](https://doi.org/10.12681/comparison.10742)

Copyright © 2016, Γεωργία Δράκου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δράκου Γ. (2017). Η «Ναϊάς» του ΑΡ. Ραγκαβή, το «Tamango» του Prosper Mérimée και η Ιεραποστολική Προπαγάνδα για την Απελευθέρωση των Μαύρων. *Σύγκριση*, 8, 86–122. <https://doi.org/10.12681/comparison.10742>

*Η «Ναιιάς» του Α.Ρ. Ραγκαβή,
το «Tamango» του Prosper Mérimée
και η Ιεραποστολική Προπαγάνδα για την
Απελευθέρωση των Μαύρων¹*

ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1848 Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΡΙΖΟΣ ΡΑΓΚΑΒΗΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΕΙ ΑΝΥΠΟΓΡΑΦΑ το διήγημα «Η Ναιιάς» στο περιοδικό *Ευτέρπη*.² Αργότερα, σε έναν κατάλογο με τα δημοσιεύματα του πρώτου τόμου του περιοδικού, συμπληρώνει τον τίτλο του διηγήματος με τη σημείωση «περί σωματεμπορίας».³ Στα τέλη του ίδιου χρόνου ο Νικόλαος Δραγούμης μεταφράζει επίσης στην *Ευτέρπη* το διήγημα «Ταμάγκος», δηλώνοντας μόνο τη γλώσσα του πρωτοτύπου («εκ του γαλλικού»), χωρίς να αποκαλύπτει το όνομα του συγγραφέα.⁴

Στα δύο διηγήματα διαβάζουμε την ίδια περίπου ιστορία: πρόκειται για ένα περιστατικό αγοραπωλησίας μαύρων στις ακτές της Δυτικής Αφρικής. Οι μαύροι που αγοράζονται από τους λευκούς δουλέμπορους, επαναστατούν και καταλαμβάνουν το πλοίο που τους μεταφέρει για να πουληθούν ως δούλοι. Η προσεκτική ανάγνωση και η σύγκριση των δύο διηγημάτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Ραγκαβής μάλλον γνώριζε το πρωτότυπο γαλλικό διήγημα που μετέφρασε ο Δραγούμης και πιθανότατα το χρησιμοποίησε για να γράψει τη «Ναιιάδα», επιφέροντας όμως πολλές αλλαγές στον αρχικό μύθο.

Η ομοιότητα των δύο κειμένων θέτει για μια ακόμη φορά το ερώτημα για την πρωτοτυπία και τον τρόπο σύνθεσης του μεγάλου αριθμού διηγημάτων που ο Α.Ρ. Ραγκαβής, ο «σημαντικότερος Έλληνας διηγηματογράφος της ρομαντικής πενηνταετίας»,⁵ δημοσιεύει στο ελάχιστο χρονικό διάστημα των 5 περίπου χρόνων στα περιοδικά *Ευτέρπη* και *Πανδώρα* (από το 1847 ως το 1853 δημοσιεύει στα δύο περιοδικά συνολικά 25 αφηγηματικά έργα, μεταξύ των οποίων και τα εκτενέστερα «Ο Συμβολαιογράφος» και «Ο

Αυθέντης του Μωρέος»). Οι παλαιότερες απόψεις για το θέμα αυτό είτε αρκέστηκαν στην ομολογία του συγγραφέα ότι εμπνεόταν τα διηγήματά του από τις ξυλογραφίες που στέλνονταν από το Παρίσι στα ελληνικά περιοδικά —και υποστήριξαν ότι «όταν επρόκειτο για μεταφράσεις ή για διασκευές το σημείωνε πάντα ο ίδιος στο κείμενό του»⁶— είτε αμφισβήτησαν οποιαδήποτε πρωτοτυπία στο σύνολο σχεδόν των διηγημάτων του και τα αντιμετώπισαν ως «ξενόπνοα» αφηγήματα, που αποτελούσαν μεταφράσεις, παραφράσεις ή διασκευές ευρωπαϊκών κειμένων.⁷ Ανεξάρτητα πάντως από τον βαθμό της πρωτοτυπίας τους, τα περισσότερα διηγήματα του Ραγκαβή χαρακτηρίστηκαν «ρομαντικά» και «εξωτικά»,⁸ των οποίων το ενδιαφέρον για τον σύγχρονο ευρωπαϊκό κόσμο είχε μοναδικό στόχο τη «διασκέδαση του αναγνώστη, την απομάκρυνσή του από τα άμεσα προβλήματα του, την εκτόνώσή του με τα πιο απίστευτα ερωτικά δράματα».⁹

Η πρόσφατη έρευνα γύρω από τις διασυνδέσεις συγκεκριμένων πια διηγημάτων του Ραγκαβή με τον ευρωπαϊκό χώρο, έδειξε καταρχήν ότι ο συγγραφέας έχει αποσιωπήσει πολύ περισσότερα στοιχεία, από αυτά που είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, σχετικά με τις πηγές των διηγημάτων του, και επομένως πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι στη δηλούμενη πρωτοτυπία τους.¹⁰ Η αξιοποίηση όμως των πηγών αυτών μπορεί να είναι σε ορισμένες περιπτώσεις πολύ πιο σύνθετη και περίπλοκη από τη μετάφραση ή τη διασκευή ενός κειμένου, διαδικασία που ίσως μαρτυρεί μια ουσιαστικότερη επαφή του έλληνα συγγραφέα με τον ευρωπαϊκό χώρο, από τη διάθεση απλώς της εξωτικής περιδιάβασης, και έναν γονιμότερο διάλογο τόσο σε λογοτεχνικά θέματα, όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο, γύρω από σύγχρονους κοινωνικούς προβληματισμούς.¹¹ Προς αυτή την κατεύθυνση οδηγεί και η μελέτη των πηγών της «Ναϊάδος», τη διερεύνηση των οποίων μας επιβάλλει η ομοιότητα του διηγήματος με τη μετάφραση του Δραγούμη, αλλά και το ενδιαφέρον του Ραγκαβή για το δουλεμπόριο των μαύρων, ένα πρόβλημα που απασχολεί έντονα την Ευρώπη αυτά τα χρόνια.

Το πρωτότυπο διήγημα που μεταφράζει ο Ν. Δραγούμης είναι το ομώνυμο «Tamango» του Γάλλου Prosper Mérimée,¹² που δημοσιεύεται τον Οκτώβρη του 1829 στο περιοδικό *Revue de Paris* και περιλαμβάνεται το 1833 στη συγκεντρωτική έκδοση διηγημάτων του Mérimée *Mosaïque*.¹³ Πρόκειται για τα πρώτα διηγήματα του γάλλου συγγραφέα, που έγιναν πολύ δημοφιλή στο κοινό. Το «Tamango» ανήκει ειδικότερα σε εκείνες τις ιστορίες του Mérimée που διαδραματίζονται σε ασυνήθιστα εξωτικά μέρη και διακρί-

νονται για το δυναμισμό τους και τις βίαιες αντιπαραθέσεις μεταξύ των ηρώων (χαρακτηριστικά παραδείγματα ο «Mateo Falcone», η «Colomba», η «Carmen»). Ο συγγραφέας δεν ενδιαφέρεται ωστόσο για το εξωτικό και το παράξενο των ιστοριών και του τόπου, αλλά κυρίως για το δραματικό αποτέλεσμα της σύγκρουσης των ηρώων. Χρησιμοποιεί μάλιστα το τοπικό χρώμα στο μέτρο που χρειάζεται, για να υπογραμμίσει το πραγματικό πλαίσιο όπου τοποθετούνται τα γεγονότα.

Ύστερα από τη συγγραφή αρκετών θεατρικών έργων και ενός ιστορικού μυθιστορήματος, ο Mérimée επιλέγει τη σύντομη έκταση του διηγήματος, επικεντρώνει την προσοχή του σε ένα περιστατικό και στον κεντρικό χαρακτήρα, και καταφέρνει να προσδώσει αληθοφάνεια σε υπερβολικές και διογκωμένες πολλές φορές ιστορίες. Κύρια χαρακτηριστικά της αφήγησης είναι το αδιάφορο και ειρωνικό ύφος απέναντι στην τραγικότητα των καταστάσεων, καθώς και η εμμονή σε φαινομενικά ασήμαντες λεπτομέρειες, ικανές όμως να προδώσουν τη σκέψη και την ψυχολογία των ηρώων. Ο Mérimée δεν δημιουργεί βέβαια ολοκληρωμένους χαρακτήρες, αφού συνήθως εξάγει μεμονωμένα τα ορμητικά πάθη τους. Παρατηρεί εντούτοις πίσω από τη δράση των ηρώων τα κίνητρά τους, που είναι στενά συνυφασμένα με τον κώδικα αξιών των πρωτόγονων κοινωνιών στις οποίες ανήκουν.¹⁴

Ο Νικόλαος Δραγούμης μεταφράζει προσεκτικά το κείμενο του «Tamango» και διατηρεί σε μεγάλο βαθμό το ειρωνικό ύφος, την παραστατικότητα των εκφράσεων και τη βιαιότητα των σκηνών του διηγήματος,¹⁵ παρ' ότι υπήρχε κίνδυνος τα στοιχεία αυτά να ενοχλήσουν τους αναγνώστες της Ευτέρπης.¹⁶ Οι ελάχιστες τροποποιήσεις του αφορούν κυρίως κάποιες παραλείψεις φράσεων ή περιγραφές που αποδίδονται σχετικά ελεύθερα για να γίνει το κείμενο προσιτό στους αναγνώστες.¹⁷

Όσο για τον Α.Ρ. Ραγκαβή, είχε διαβάσει βεβαίως έργα του διάσημου συγγραφέα της «Colomba» και της «Carmen». Τον χαρακτηρίζει μάλιστα «χαριέστατο μυθιστοριογράφο» στα Απομνημονεύματά του, όταν αφηγείται την προσωπική γνωριμία τους στο Παρίσι τον Ιούλιο του 1850, δείχνοντας ότι γνωρίζει και λεπτομέρειες της ζωής του:

«Είς το γέυμα και την εσπερίδα του Κου Λαγρενέ εγνωρίσθην και μετά του Προσπέρ Μερμαίου, του χαριεστάτου Γάλλου μυθιστοριογράφου, όστις όμως τότε υπό της πολιτικής μάλλον απησχολείτο κατέχων θέσιν ιδιαίτερου Γραμματέως παρά τω Προέδρω Ναπολέοντι, μεθ' ου, ως γνωστόν, και μη ομολογούμεναι στεναί συγγενικαί τον συνέδεον σχέσεις».¹⁸

Πέρα όμως από το γενικό αυτό σχόλιο, ο Ραγκαβής δεν σημειώνει τίποτε άλλο, σύμφωνα άλλωστε με την τακτική του, για ενδεχόμενες διασυνδέσεις του έργου του με αυτό του γάλλου συγγραφέα, και συγκεκριμένα για τις σχέσεις της «Ναιιάδος» με το «Tamango», τις οποίες μόνο από την αντιπαράθεση των ίδιων των κειμένων μπορούμε να ανιχνεύσουμε.

Πριν προχωρήσουμε στη σύγκριση των διηγημάτων και στον έλεγχο εκκείνων των στοιχείων που μας επιτρέπουν να τα συσχετίσουμε, πρέπει εκ των προτέρων να σημειωθεί ότι, αν και τα στοιχεία αυτά είναι σημαντικά, ωστόσο δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την ύπαρξη συγκεκριμένης επίδρασης του γαλλικού διηγήματος στο ελληνικό. Η μελέτη αυτή θα προσπαθήσει κυρίως να δει τις αναλογίες των δύο κειμένων, που πραγματεύονται ένα κοινό λογοτεχνικό θέμα. Η σύγκριση αυτή αποκαλύπτει τις αξιοσημείωτες διαφορές τους στον τρόπο με τον οποίο οργανώνουν και παρουσιάζουν τις διαστάσεις του προβλήματος του δουλεμπορίου, και οδηγεί σε χρήσιμα συμπεράσματα για τη σχέση του ελληνικού διηγήματος και με άλλα λογοτεχνικά κείμενα της εποχής που αναφέρονται στη δουλεία των μαύρων. Και αυτό γιατί η ιδιαίτερη ιδεολογική κατεύθυνση της «Ναιιάδος» σχετίζεται άμεσα με την επιλογή συγκεκριμένων λογοτεχνικών συμβάσεων στη συγκρότηση του μύθου και στην απόδοση των χαρακτήρων, τις οποίες ο Ραγκαβής φαίνεται ότι γνωρίζει και αντλεί, όπως θα δούμε, από άλλα κειμενικά πρότυπα. Το ενδεχόμενο πάντως να αποτελεί πράγματι το «Tamango» την πρώτη ύλη της «Ναιιάδος» έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, αφού η πιθανή μετατροπή του από τον Ραγκαβή καθιστά περισσότερο συνειδητές τις ιδεολογικές και συγγραφικές προθέσεις του.

Η «Ναιιάς» οφείλει τον τίτλο της στο όνομα του πλοίου της ιστορίας, που ταξιδεύει από το Λονδίνο στη Σενεγάλη με σκοπό να μεταφέρει μαύρους για να πουληθούν ως δούλοι στην Αμερική. Ο κεντρικός ήρωας του διηγήματος Τζων Λίττελ, ένας μέθυσος άνεργος, μπαρκάρει στη Ναιιάδα για την Αφρική, πιστεύοντας ότι το πλοίο αναχωρεί για επιστημονικές έρευνες. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τη Ναιιάδα καταδιώκει ο Δέλφινας, ένα πολεμικό βρετανικό πλοίο, που κάνει ελέγχους για δουλεμπόριο στα αφρικανικά παράλια. Χάρη όμως στους ελιγμούς και τα τεχνάσματα του κυβερνήτη Σπραίν, η Ναιιάδα ξεφεύγει την καταδίωξη. Ο Λίττελ δεν αντιλαμβάνεται τον πραγματικό και παράνομο σκοπό του ταξιδιού παρά μόνο όταν αποβιβάζονται στην αφρικανική ακτή και ξεκινούν οι διαδικασίες για την αγορά

των μαύρων από τον σωματέμπορο πλοίαρχο. Ακολουθεί η περιγραφή των απάνθρωπων συνθηκών μεταφοράς και συντήρησης των μαύρων στο πλοίο. Ο μαύρος φύλαρχος Μόγγας ανταλλάσσει τους ομοφύλους του με «πολύτιμα» προϊόντα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, όπως οινόπνευμα, πανιά και περιδέραια από γυαλί. Υπό την επήρεια του οινοπνεύματος μάλιστα, δεν διαστάζει να πουλήσει ακόμα και την οικογένειά του. Όταν οι λευκοί αναχωρούν, ο Μόγγας συνέρχεται από το μεθύσι του και κολυμπώντας ως τη Ναιϊάδα ζητά να του δώσουν τη γυναίκα του και την κόρη του. Ο Σπραϊύ όμως τον αιχμαλωτίζει και αυτόν. Κατά τη διάρκεια της επιστροφής της Ναιϊάδος, ο φιλόανθρωπος Λίττελ δίνει κρυφά ένα μαχαίρι στον Μόγγα, και έτσι οι μαύροι καταφέρνουν να ελευθερωθούν και να δέσουν όλους τους λευκούς. Ο Λίττελ κυβερνά προσωρινά το πλοίο, ώσπου εμφανίζεται στη θάλασσα ξανά ο Δέλφινας και ένα γαλλικό καταδρομικό πλοίο, για να αποδώσουν δικαιοσύνη: κρεμούν για παραδειγματισμό τον πλοίαρχο και τον υποπλοίαρχο της Ναιϊάδος και αποβιβάζουν τους μαύρους στην πατρίδα τους. Όταν η Ναιϊάς επιστρέφει στο Λονδίνο, διαλύεται με απόφαση της κυβέρνησης, η ξυλεία της πουλιέται και ένα μέρος των χρημάτων δωρίζεται στον Λίττελ. Ο τελευταίος αφιερώνει με τη σειρά του ένα ποσό στην εταιρεία που εργάζεται για την απελευθέρωση των μαύρων.

Στο «Tamango», ένα άλλο πλοίο, η Ελπίδα, αναχωρεί από τη Ναντ της Γαλλίας επίσης για τη Σενεγάλη για να εμπορευτεί μαύρους. Εδώ, δίνεται από την αρχή ο σκοπός του ταξιδιού και περιγράφεται ο σύγχρονος εξοπλισμός που χρησιμοποιεί ο δουλέμπορος πλοίαρχος Λεδού στα αμπάρια του πλοίου του για την κράτηση των μαύρων. Χωρίς εμπόδια και ελέγχους από κατασκοπευτικά πλοία, η Ελπίδα φτάνει στις όχθες του ποταμού Ζοάλ της Σενεγάλης και αρχίζει η ανταλλαγή των μαύρων με ρακί, βαμβακερά πανιά, χρωματιστά γυαλιά, πυρίτιδα, κ.τ.λ. Μεθυσμένος και εδώ ο μαύρος φύλαρχος, ο Ταμάγκος, επιθυμώντας όσο το δυνατόν περισσότερα κέρδη αρχίζει να σκοτώνει τους εναπομείναντες μαύρους, για να αναγκάσει τους λευκούς να τους αγοράσουν, και τους πουλάει ακόμα και τη γυναίκα του. Στην προσπάθειά του αργότερα να την πάρει πίσω, φτάνει την Ελπίδα με λέμβο και αιχμαλωτίζεται από τους λευκούς. Καθώς το πλοίο ταξιδεύει για τη Μαρτινίκα, οι μαύροι επαναστατούν με τη βοήθεια της όμορφης γυναίκας του Ταμάγκου, η οποία έχει τύχει ιδιαίτερης περιποίησης στην καμπίνα του Λεδού. Η Αϊσέ προμηθεύει στον σύζυγό της ένα μαχαίρι και οι μαύροι ελευθερώνονται, σφάζοντας όλους τους λευκούς. Έτσι η Ελπίδα μέ-

νει ακυβέρνητη: η πυξίδα και τα άλλα ναυτικά όργανα είναι ανεξήγητα μυστήρια για τους μαύρους, ενώ οι προσευχές τους σε θεούς και πνεύματα για να κυβερνηθεί το πλοίο δεν φέρνουν κανένα αποτέλεσμα. Τα τρόφιμα και το οινόπνευμα τελειώνουν και αρχίζουν οι διαμάχες μεταξύ τους. Περιγράφονται σκηνές μέθης και οργίων. Τελικά, οι περισσότεροι πεθαίνουν από την πείνα και τις αρρώστιες, μερικοί αυτοκτονούν και άλλοι πνίγονται στην προσπάθειά τους να επιβιβαστούν σε βάρκες για να σωθούν. Ύστερα από πολύ καιρό, μια αγγλική φρεγάτα ανακαλύπτει την Ελπίδα γεμάτη πτώματα, με έναν μόνο αποσκελετωμένο ζωντανό, τον Ταμάγκο. Ο μαύρος αρχηγός οδηγείται στην πλησιέστερη αγγλική αποικία και απελευθερώνεται, παρά τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης. Υποχρεώνεται όμως να εργάζεται για την κυβέρνηση ως τυμπανιστής στη στρατιωτική μπάντα. Πεθαίνει αρκετά χρόνια μετά σε νοσοκομείο από φλόγωση του στήθους.

Από τη θεματική παρουσίαση των διηγημάτων γίνεται φανερό ότι η υπόθεσή τους βασίζεται στην ίδια ιστορία, η οποία εξελίσσεται παράλληλα στα δύο κείμενα. Τα κύρια επεισόδια της ιστορίας αυτής εμφανίζονται όμοια, ακόμη και στις λεπτομέρειές τους. Πρόκειται: α) για το επεισόδιο της διαπραγμάτευσης της αγοράς των μαύρων στην αφρικανική ακτή και β) για την εξέγερσή τους στο πλοίο. Συνδετικός κρίκος των επεισοδίων αυτών είναι η αιχμαλωσία του μαύρου φύλαρχου, κεντρικού προσώπου της ιστορίας, από τον οποίο ξεκινάει η διαδικασία απελευθέρωσης των μαύρων. Ας σημειωθεί ότι η υποδούλωσή του γίνεται με τον ίδιο τρόπο στα δύο διηγήματα: πουλάει δηλαδή μέσα στο μεθύσι του την οικογένειά του και επιχειρώντας να την πάρει πίσω αιχμαλωτίζεται από τους λευκούς.

Ο κεντρικός αυτός μύθος διαφοροποιείται όμως σημαντικά στα δύο κείμενα ως προς τη δομή, την έκταση και κυρίως την έκβασή του. Το γαλλικό διήγημα μας μεταφέρει σχεδόν αμέσως στην αφρικανική ακτή και περιγράφει από τη δεύτερη κιόλας σελίδα του τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των δουλέμπορων για την ανταλλαγή των μαύρων. Η σκηνή αυτή, όπως και οι επόμενες, που αφορούν στην αιχμαλωσία του Ταμάγκου και στην εξέγερση των μαύρων, έχουν μεγαλύτερη έκταση από τις αντίστοιχες του Ραγκαβή. Ο Mérimée αναφέρεται διεξοδικά στις συνθήκες του δουλεμπορίου, δίνοντας μια σειρά λεπτομερειών που απουσιάζουν από το ελληνικό κείμενο. Ιδιαίτερως αναλυτική και λεπτομερής είναι η αφήγηση των τελευταίων συμβάντων της ιστορίας: μέσα σε μια ζοφερή ατμόσφαιρα περιγράφονται σχεδόν κινηματογραφικά οι περιπέτειες των μαύρων πάνω στο πλοίο και δίνεται

παραστατικά η ψυχολογία ενός πλήθους ανθρώπων που οδηγούνται στο θάνατο εξαιτίας της αμάθειας και των δεισιδαιμονιών τους.

Ο Ραγκαβής αντίθετα αφιερώνει τις μισές περίπου σελίδες της αφήγησης του αρχικά στην τυχαία συνάντηση του Τζων Λίττελ με τη Ναιίδα στην προκυμαία του Τάμεση, και αμέσως μετά στην περιπέτεια της θαλάσσιας καταδίωξης του πλοίου από τον Δέλφινα. Αποκαλύπτει άλλωστε σταδιακά τον πραγματικό σκοπό του ταξιδιού, για να καταστήσει ενδιαφέρουσα την εξέλιξη της ιστορίας, αλλά και για να προετοιμάσει τη δικαιολογημένη αγανάκτηση του ανύποπτου Λίττελ για όσα φοβερά θα συμβούν στην αφρικανική ακτή. Στις υπόλοιπες σελίδες περιγράφει την αιχμαλωσία των μαύρων και την επανάστασή τους, ενώ με το αίσιο τέλος της περιπέτειάς τους ικανοποιεί την απαίτηση του αναγνώστη για τιμωρία των υπεύθυνων και απονομή δικαιοσύνης.

Ωστόσο, παρά τις διαφορές αυτές, υπάρχουν στα δύο διηγήματα ορισμένες ταυτόσημες λεπτομέρειες, που δύσκολα θα τις θεωρούσαμε συμπτώσεις. Ας αναφέρουμε μερικές:

α) η αγορά των μαύρων γίνεται στη Σενεγάλη της Δυτικής Αφρικής και πιο συγκεκριμένα στις όχθες ενός ποταμού («Ναιϊάς», 14, «Ταμάγκος», 122),

β) ο μαύρος φύλαρχος κόβει τις αλυσίδες του με ένα μαχαίρι, το οποίο κρύβει σε ένα κομμάτι ψωμί, για να μην το αντιληφθούν οι φρουροί («Ναιϊάς», 18, «Ταμάγκος», 126),

γ) ένα «μυρολόγιο» («Ναιϊάς», 18), ένα «άσμα, σοβαρόν, επίσημον, θλιβερόν» («Ταμάγκος», 126), ψάλλουν οι μαύροι τις τελευταίες ημέρες πριν την απελευθέρωσή τους,

δ) απελευθερωμένοι πια οι μαύροι, δεν ξέρουν να κυβερνούν το πλοίο («Ναιϊάς», 19, «Ταμάγκος», 128),

ε) και στα δύο διηγήματα υπάρχει ένας φιλάνθρωπος λευκός: στη «Ναιίδα» ο Τζων Λίττελ και στον «Ταμάγκο» ένας διερμηνέας, που δεν αποτελεί όμως βασικό ήρωα της ιστορίας. Ο διερμηνέας αυτός δείχνει τα φιλάνθρωπα αισθήματά του όταν αγοράζει έξι μαύρους στην ακτή και τους αφήνει ελεύθερους (124), ενώ αργότερα παρηγορεί τον αιχμάλωτο Ταμάγκο (124). Στο τέλος ωστόσο δεν γλιτώνει ούτε αυτός από την εκδικητική μανία των μαύρων και σφάζεται. Η μορφή του Τζων Λίττελ έλκει ενδεχομένως την καταγωγή της από τη συρρικνωμένη φιγούρα του φιλάνθρωπου διερμηνέα του γαλλικού κειμένου.

Ας παραθέσουμε ενδεικτικά και ορισμένα αποσπάσματα των διηγημάτων, όπου συναντούμε παράλληλες περιγραφές, κυρίως σε ό,τι αφορά τους τρόπους και τις τεχνικές του δουλεμπορίου για τη μεταφορά και τη συντήρηση των μαύρων. Η αντιπαράθεση των παράλληλων περιγραφών δίνει την εντύπωση ότι ο Ραγκαβής διασκευάζει ελεύθερα τα χωρία του γαλλικού κειμένου που ο Δραγούμης μεταφράζει ακριβώς.

Η σκηνή της μεταφοράς των μαύρων από την ακτή στο πλοίο, στον «Ταμάγκο» περιγράφεται ως εξής:

«Εφάνησαν ερχόμενοι κατά γραμμήν, με σώμα κυρτωμένον ως εκ του κόπου και του τρόμου, έκαστος αυτών έχων το λαϊμόν εντός δικράνου, ουτινός αι δύο άκραι συνενώνοντο προς τον αυχένα διά ξυλίνων μοχλών. Ούτω φυλάττονται τα ανδράποδα· οσάκις δε πρόκειται να περιπατήσωσιν, εις των οδηγών θέτει επί του ώμου του την λαβήν του δικράνου του πρώτου μαύρου, όστις φορτώνεται το δικράνον του αμέσως επομένου, αυτός δε το του τρίτου ανδραπόδου, και ούτω καθεξής (123).¹⁹

Και η αντίστοιχη σκηνή στη «Ναιιάδα»:

«Εν τω άμα οι ναύται εξάγοντες εκ της λέμβου μακρά ξύλα διαιρούμενα δίχα κατά το μήκος των και έχοντα τρύπας κατά ένα πόδα απ' αλλήλων αφισαμένες, επέρων και ενέκλειον εις τας τρύπας εκάστου τους λαιμούς οκτώ ή δέκα δυστυχών μαύρων, έκαστος δε ναύτης λαμβάνων εις τον ώμον του την άκραν ενός των παραδόξων τούτων ζυγών, έσυρε κατόπιν του την τοιαύτη των ανδρώπων αγέλη»(15).

Και στα δύο διηγήματα οι δουλέμποροι προσπαθούν να εξοικονομήσουν χώρο στα αμπάρια του πλοίου, για να χωρέσουν όσο το δυνατόν περισσότεροι μαύροι. Στη μετάφραση του Δραγούμη διαβάζουμε:

«Κατεσκευάσε [ο πλοίαρχος Λεδού] τα διαφράγματα τρεις πόδας και τέσσαρας δακτύλους υψηλά, φρονών ότι η διάστασις αύτη ήρκει εις το να κάθηνται εν άνέσει τα μετρίου αναστήματος ανδράποδα· αλλά και ποίαν ανάγκην είχαν να σηκωδώσιν; «Όταν φθάσουν, έλεγεν, εις τας αποικίας, τι άλλο θα κάμουν παρά να στέκωνται εις τα ποδάριά των!» Όταν οι μαύροι κάθηνται επί δύο παραλλήλων γραμμών, την ράχιν έχοντες στηριγμένην εις τους τοίχους του πλοίου, μένει μεταξύ των ποδών των κενόν διά-

στημα, το οποίον χρησιμεύει εν γένει ως διάβασις. Ο Λεδού εστοχάσθη συμφέρον να βάλη εις το διάστημα τούτο και άλλους μαύρους. Τοιουτοτρόπως, το πλοίον του, ει και της αυτής χωρητικότητας με πολλά άλλα, θα εχώρει μάλλον αυτών δέκα περίπου μαύρους. Είναι προσέτι βέβαιον ότι με ολίγον πλειοτέραν στενοχωρίαν θα εκάθηντο και άλλοι (121-122).²⁰

Ο Ραγκαβής δίνει τις παραπάνω σκέψεις μέσα από τον διάλογο του πλοίαρχου με τον υποπλοίαρχο. Ο κ. Σπραίου ρωτάει:

«— Και όπου χωρούν δέκα δεν νομίζεις ότι μπορούν να χωρέσουν και τριάκοντα;

— Πώς είναι δυνατόν; είπεν ο υποπλοίαρχος. Τοις δίδομεν 1½ πόδα πλάτος εις καθένα, και κατά μήκος εγγίζουσι κεφαλαί και πόδες.

— Α! τώρα! μη με κάμνης τον δύσκολον. Αν σφιχθούν ολίγον, από δύο δακτύλους ο καθείς των, — Τι είναι δύο δάκτυλοι; — Οικονομούσι τετρακοσίους δακτύλους, τριακοντατρείς πόδας, θέσιν διά εικοσιδύο κομμάτια» (16).

Παράλληλη είναι και η σκηνή κατά την οποία οι μαύροι ψάλλουν το θλιβερό τραγούδι τους στα αμπάρια του πλοίου. Στον «Ταμάγκο» διαβάζουμε:

«Την νύκτα, όταν όλον σχεδόν το πλήρωμα εκοιμώντο ύπνον βαθύτατον, οι εν φυλακή ήκουσαν εν πρώτοις εις το διάφραγμα άσμα σοβαρόν, επίσημον, θλιβερόν, και ακολούθως φωνήν γυναικός οξυτάτην και φρίκης πρόξενον. Και αμέσως η χονδρή φωνή του Λεδού βρίζοντος και απειλούντος, καθώς και ο κρότος της τρομεράς μάστιγός του, αντήχησαν από την μίαν έως την άλλην άκραν του πλοίου. Μετ' ολίγον επανήλθεν η ησυχία (126).²¹

Ο Ραγκαβής χρησιμοποιεί τον διάλογο και σε αυτή τη σκηνή:

«Αφ' ου η επιδεώρησις ετελείωσεν, ο Μόγγας απέτεινε προς τους δεσμίους μαύρους λέξεις τινάς εις την εγχώριον γλώσσαν των, και μετ' ολίγον όλοι ομού ήρχισαν να ψάλλουν έν είδος μυρολογίου, ώστε όλος ο μεσόδομος αντήχει από την φωνήν των. Η φωνή των δε εκάλυπτε τον τριγμόν της ρίνης, ήτις ενέδακνεν εις το κλείθρον της ποδοκάκης του Μόγγα. Μετ' ολίγον ηκούσθησαν βήματα επί της κλίμακος, ο Μόγγας έκρυψε ταχέως την ρίνην του.

— Τι είναι αυτά τα μισοειρήματα; ερώτησεν ο πλοίαρχος.

— Καϊμένο μαύρο κλαίει τόπο δικό του, είπεν ο Μόγγας με θλιβεράν φωνήν.

— Ειπέ τους λοιπόν να μη κλαίουν τόσον δυνατά, ή θα τους κάμω να κλαύσουν αλλέως. Και ο πλοίαρχος ανέβη να κοιμηθή». (18)

Ιδιαίτερη τέλος προσοχή θα πρέπει να δοθεί σε ένα ακόμη κοινό στοιχείο των διηγημάτων, εξωκειμενικό αυτή τη φορά. Πρόκειται για την κοινή ξυλογραφία που συνοδεύει τα κείμενα του Ραγκαβή και του Δραγούμη στις σελίδες της *Ευτέρπης*. Οι αναγνώστες του περιοδικού όχι μόνο διάβαζαν τις ίδιες περίπου ιστορίες στις σελίδες του, αλλά έβλεπαν και τις ίδιες εικόνες.²²

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η ξυλογραφία που εικονίζει τη μεταφορά των δούλων σε ξύλινα δίκρανα υπάρχει και στη «Ναϊάδα» (15) και στον «Ταμάγκο» (123). Ο Ραγκαβής δανείζεται ακόμη τρεις ξυλογραφίες από τη μετάφραση του Δραγούμη (122, 125, 129), για να διακοσμήσει αργότερα ένα άλλο διήγημά του στο ίδιο περιοδικό, την «Εμάη», μετατρέποντας εκεί τους μαύρους του «Ταμάγκου» σε νεοζηλανδούς ιθαγενείς.²³

Αυτό που κάνει εντύπωση σε ορισμένες από τις παραπάνω ξυλογραφίες, όπως και σε πολλές άλλες στα περιοδικά αυτής της εποχής, είναι ότι σχολιάζουν τόσο λεπτομερώς και επακριβώς τις περιγραφές των κειμένων, ώστε θα ήταν δύσκολο να χρησιμοποιηθούν σε κείμενα με διαφορετικό περιεχόμενο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ξυλογραφία της «Ναϊάδας» που εικονίζει τους μαύρους στα αμπάρια του πλοίου (16), καθώς και εκείνη με τη μεταφορά τους σε ξύλινα δίκρανα. Η ύπαρξη της κοινής αυτής ξυλογραφίας στα δύο διηγήματα θέτει το ερώτημα μήπως ισχύει στην περίπτωση της «Ναϊάδος» η παρατήρηση που διατύπωσε ο Αρ. Κουρτίδης στην πρόωμη μελέτη του για τα διηγήματα του Ραγκαβή, επισημαίνοντας ακριβώς τη στενή σχέση κειμένων-ξυλογραφιών: «Όχι ολίγα διηγήματα [...] εικονογραφούνται με ωραίας ευρωπαϊκάς εικόνας ουχί τοπίων ή προσώπων, αίτινες ηδύναντο να παρεμβληθώσιν, αλλά σκηνών του διηγήματος. Άρα τα διηγήματα εκείνα προϋπήρξαν μετά των εικόνων των εν άλλη γλώσση».²⁴ Χωρίς να μπορούμε να υιοθετήσουμε τη σιγουριά του Κουρτίδη, σκεφτόμαστε εντούτοις ότι οι χαρακτηριστικές για τις συνθήκες ζωής των μαύρων ξυλογραφίες στα δύο διηγήματα μπορεί να προϋπήρχαν και να διακοσμούσαν ενδεχομένως και το τρίτο κείμενο του διηγηματικού τρίπτυχου που μας απασχολεί εδώ, το «Tamango» του Mérimée.²⁵

Όπως δείχνουν τα κοινά τους στοιχεία, η «Ναϊάς» του Ραγκαβή και το «Tamango» του Mérimée συνδέονται άμεσα. Ωστόσο, πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί στην κατηγορηματική ταύτιση των δύο κειμένων, λόγω της πιθανής ύπαρξης παρόμοιων ιστοριών ή περιστατικών, που ήταν ενδεχομένως γνωστά και στους δύο συγγραφείς. Η πιθανότητα αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι τέτοιου είδους κείμενα-καταγγελίες εναντίον του δουλεμπορίου γράφονταν και κυκλοφορούσαν ευρύτατα αυτή την εποχή, λόγω των έντονων αντιδράσεων που προκαλούσε το καθεστώς της δουλείας. Οι ισχυρότερες από αυτές τις αντιδράσεις προέρχονταν και προπαγανδίζονταν μάλιστα οργανωμένα από τις ιεραποστολικές οργανώσεις, κυρίως της αγγλικής προτεσταντικής εκκλησίας, οι οποίες ήδη από τις αρχές του αιώνα έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των απόψεων της κοινής γνώμης σε φυλετικά θέματα, και αποτέλεσαν έτσι ισχυρό πολιτικό μέσο πίεσης για την απελευθέρωση των μαύρων. Η ιεραποστολική προπαγάνδα χρησιμοποίησε στον αγώνα της ευρείας κυκλοφορίας έντυπα, με πολεμική αρθρογραφία και κυρίως με αφηγήσεις ιστοριών από τη ζωή των δούλων, που είχαν μεγάλη απήχηση στο κοινό. Μία από αυτές τις ιστορίες αξιοποίησε πιθανότατα και ο Mérimée, αφού έχει υποστηριχθεί με βάσιμα επιχειρήματα ότι συνέλαβε την ιδέα του «Tamango», αν όχι και τα ίδια τα στοιχεία του μύθου, στον κύκλο του στενού του φίλου Albert Stapfer, γιου του άγγλου προτεστάντη ιερέα Stapfer. Ο τελευταίος ήταν ένας από τους ιδρυτές της «Société de morale chrétienne» (εταιρεία χριστιανικής ηθικής), που άρχισε τις δραστηριότητές της το 1821 και ήταν η σημαντικότερη οργάνωση του Παρισιού που δρούσε ενεργά για την εξάλειψη του δουλεμπορίου.²⁶

Το ιεραποστολικό κίνημα εναντίον της δουλείας αποτέλεσε στην πραγματικότητα μια από τις πιο αντιπροσωπευτικές εκδηλώσεις της φιλανθρωπικής έξαρσης της αγγλικής κοινωνίας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και συνέβαλε αποφασιστικά στην κατάργηση της δουλείας από την αγγλική κυβέρνηση.²⁷ Το πρόβλημα της δουλείας όμως προκάλεσε στην Αγγλία πολλές συζητήσεις και ερωτήματα σχετικά με την κατωτερότητα ή ισότητα των μαύρων με τους λευκούς, και παρά την κατάργησή του συνδέθηκε από τα μέσα του αιώνα και έπειτα με μια μετατόπιση των ανθρωπιστικών απόψεων των προηγούμενων δεκαετιών και με την προοδευτική καλλιέργεια έντονων ρατσιστικών αντιλήψεων. Αν και το γεγονός αυτό έχει τις ρίζες του σε βαθύτερα κοινωνικοπολιτικά αίτια, οι ιεραπόστολοι εντούτοις φαίνεται ότι ενίσχυσαν, με τα δόγματά τους, τις εθνικοκεντρικές τάσεις της

αγγλικής κοινωνίας και την πίστη στην ανωτερότητα του πολιτισμού της.²⁸

Η πιο διαδεδομένη αντίληψη του θρησκευτικού αυτού ενδιαφέροντος για την υπεράσπιση των μαύρων ήταν ότι η δουλεία αποτελεί ένα βάρβαρο κοινωνικό σύστημα, που παραβαίνει τους κανόνες της χριστιανικής ηθικής και δεν συμβιβάζεται με την πρόοδο της πολιτισμένης ανθρωπότητας. Οι ιστορίες των ιεραποστολικών εντύπων²⁹ περιέγραφαν με τέτοιο τρόπο τις άθλιες συνθήκες ζωής των μαύρων, τους βασανισμούς τους, τη σκληρή μεταχείρισή τους από τους λευκούς, ώστε να δημιουργούν στους αναγνώστες αισθήματα αγανάκτησης και δέους απέναντι στις απάνθρωπες αυτές πράξεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προβάλλεται όλο και πιο πολύ μια απλουστευτική εικόνα του καταπιεζόμενου νέγρου, που χρειαζόταν υποστήριξη και άμεση προστασία. Η εικόνα αυτή μάς είναι πολύ γνωστή από την *Καλύβα του μπαρμπα-Θωμά* (*Uncle Tom's Cabin*, 1852) της αμερικανίδας Harriet Beecher Stowe, μυθιστόρημα που είχε τεράστια εκδοτική επιτυχία και κατάφερε με τη μελοδραματική παρουσίαση των συνθηκών της δουλείας και την επίκληση των χριστιανικών αισθημάτων των αναγνωστών να συγκλονίσει την κοινή γνώμη στις χώρες όπου μεταφράστηκε, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.³⁰

Οι ιεραπόστολοι ωστόσο δεν καταγγέλλουν μόνο τις σωματικές κακουχίες των μαύρων στα κείμενά τους, αλλά και τις θρησκευτικές συνέπειες των συνθηκών της δουλείας. Έτσι, επισημαίνουν την έλλειψη του βαπτίσματος, της Βίβλου και του εκκλησιασματος στις κοινότητες των δούλων, και κατακρίνουν την πολυγαμία και τη χαλαρότητα των ηθών ως καταστάσεις που προσβάλλουν την ιερότητα του οικογενειακού δεσμού. Το δουλεμπόριο εμποδίζει πρωτίστως γι' αυτούς τη θρησκευτική ανάπτυξη των δούλων, που αντιμετωπίζονται ως «γιοί και κόρες του έκπτωτου Αδάμ», ως «πεπλανημένοι αδερφοί» και έχουν συνεπώς την ανάγκη της διδασχής του Ευαγγελίου για να σωθούν και να εκπολιτισθούν. Ταυτοχρόνως, για να επιβεβαιώσουν τις προσδοκίες τους για την αποτελεσματικότητα των κηρυγμάτων τους, οι ιεραπόστολοι παρουσιάζουν τους μαύρους με καλόγνωμο και υπάκουο χαρακτήρα, που γίνονται υποδείγματα αρετής όταν υιοθετούν τον χριστιανικό τρόπο ζωής. Η αντιφατική εικόνα του εκφυλισμένου αγρίου και συνάμα του ανθρώπου που διαθέτει το κατάλληλο υπόβαθρο για να δεχτεί το Ευαγγέλιο, φαίνεται να συνδέεται στενά με την ευαγγελική πουριτανική συνείδηση της εποχής, που επιζήτησε να αποδείξει την αξία της ανακαλύπτοντας στους πρωτόγονους λαούς έναν «αμαρτωλό» κόσμο για να τον

σώσει.³¹ Το φιλανθρωπικό ενδιαφέρον της αγγλικής κοινωνίας, εξάλλου, για την ηθική και πνευματική σωτηρία των ειδωλολατρών, δεν στράφηκε μόνο στο εξωτερικό, στους «βάρβαρους» λαούς άλλων ηπείρων, αλλά και στο εσωτερικό της χώρας, στις «αμαρτωλές» και «ασελγείς» κατώτερες τάξεις, που είχαν επίσης άμεση ανάγκη προσηλυτισμού.³² Όποιες κι αν ήταν πάντως οι αιτίες της στερεότυπης αντιμετώπισης των μαύρων, τα ιεραποστολικά κείμενα συνέβαλαν αποφασιστικά στην καλλιέργεια φυλετικών διακρίσεων, κολακεύοντας εκείνες τις αντιλήψεις του κοινού που υποστήριζαν την ανωτερότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και το ιερό καθήκον του να απελευθερώσει και να μεταδώσει τα φώτα του χριστιανισμού στις πρωτόγονες φυλές.

Η μελέτη του «Γλουμμάουθ» του Ραγκαβή έχει δείξει τους στενούς δεσμούς του διηγήματος τόσο με τη βικτωριανή κοινωνική πεζογραφία, όσο και με τη φιλάνθρωπη συνείδηση, τον πολιτικό προβληματισμό και τις ανησυχίες της βικτωριανής κοινωνίας σχετικά με την κατάσταση της εργατικής τάξης.³³ Η έντονη επομένως κινητικότητα στη χώρα αυτή για την κατάργηση της δουλείας θα είχε πέσει ασφαλώς στην αντίληψη του Ραγκαβή. Επιπλέον, θα μπορούσε να αντλήσει το υλικό του για τη σύνθεση της «Ναϊάδος», τόσο τις πληροφορίες και τις ξυλογραφίες, όσο και την ίδια την ιστορία του διηγήματος, από οποιοδήποτε έντυπο.³⁴ Η ακρίβεια μάλιστα με την οποία μεταφέρει στο «Γλουμμάουθ» τα στοιχεία του πορίσματος για την εργασία των παιδιών στα ορυχεία της Αγγλίας, θέτει το ερώτημα μήπως και στη «Ναϊάδα» ο Ραγκαβής χρησιμοποιεί αριθμούς και στοιχεία πραγματικά, τα οποία διαβάξει σε άλλα κείμενα, αφού οι πληροφορίες που δίνει ο Mérimée στο δικό του διήγημα είναι διαφορετικές. Η τοποθέτηση της ιστορίας του διηγήματος εξάλλου στο αγγλικό ιστορικό περιβάλλον και η χρησιμοποίηση άγγλων ηρώων ενισχύουν τις πιθανότητες προέλευσης της «Ναϊάδος» από κάποιο αγγλικό κείμενο. Το ερώτημα λοιπόν για το αν η «Ναϊάς» αποτελεί διασκευή του «Tamango» παραμένει ανοιχτό. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που ο Ραγκαβής δανείστηκε τον μύθο του γαλλικού διηγήματος, επέλεξε στη συγκρότησή του διαφορετικές κατευθύνσεις. Όπως θα φανεί από την ανάλυση των δύο διηγημάτων, η καταγγελία του κοινωνικού προβλήματος που επιχειρείται στη «Ναϊάδα» είναι εντελώς διαφορετικής φύσης από αυτή του «Tamango», ενώ αντίθετα πραγματοποιείται με τους όρους που συναντούμε συνήθως στα ιεραποστολικά κείμενα.

λήτεροι· αι γυναίκες είχαν πέντε ποδών και εξ δακτύλων ύψος, και τέσσαρες άνδρες εγύριζαν μόνοι τον εργάτην μιας φρεγάτας δια να ανασύρουν την μεγάλην άγκυραν» (123).³⁷ Ο Λεδού καταφέρει βέβαια να ξεγελάσει τον Ταμάγκο και να αγοράσει τους «ευρωστωτέρους και καλυτέρους μαύρους», ανταλλάσσοντάς τους με προϊόντα μηδαμινής αξίας. Τέλος, ο λευκός πλοίαρχος υποδουλώνει και τον ίδιο τον μαύρο αρχηγό εκτιμώντας ως πολύ ευνοϊκές τις περιστάσεις: «Ο Λεδού εστοχάσθη ότι τωόντι ο Ταμάγκος θα επωλείτο χίλια φράγκα· ότι το ταξείδιόν του εκείνο, το οποίον επροσημαίνετο ως πολλά επικερδές, θα ήτον ίσως το τελευταίον· και επί τέλους ότι, αφού άπαξ κάμη την τυχην του, επειδή εσκόπευε να παραιτήση την σωματεμπορίαν, τι τον έμελεν εάν άφινεν εις την παραλίαν της Αφρικής καλήν ή κακήν υπόληψιν» (124).³⁸ Με την παραστατική απεικόνιση των σωματεμπορικών συνδιαλλαγών, ο συγγραφέας καθιστά σαφές ότι το δουλεμπόριο αποτελεί μια σημαντική οικονομική επιχείρηση, κυρίως για τους λευκούς εμπόρους που αποκομίζουν τεράστια κέρδη. Αν και αποφεύγει να παρεμβάλει στην αφήγηση δικά του σχόλια, σαρκάζει ωστόσο την «ανωτερότητα» του ευρωπαϊκού πολιτισμού: «[...] και παρευθύς οι πωληθέντες παρεδόθησαν εις τους ναύτας, οίτινες έσπευσαν να τους απαλλάξωσιν από τα ξύλινα δίκρανά των διά να τους βάλωσι κλοιούς περί τον τράχηλον και χειροπέδας, εκ σιδήρου· δεν αρκεί τάχα τούτο ν' αποδείξη την υπεροχήν του ευρωπαϊκού πολιτισμού;» (123).³⁹

Προσεγγίζοντας την ακριβή φύση της συναλλαγής των δύο φυλών, το διήγημα φωτίζει και άλλες πτυχές της. Στο επεισόδιο της αγοράς της όμορφης γυναίκας του Ταμάγκου από τον πλοίαρχο Λεδού, ο Mérimée υπαινίσσεται την ερωτική εκμετάλλευση των μαύρων γυναικών από τους λευκούς, ενώ κάνει ξεκάθαρα λόγο για την αναπτυξη της πορνείας στις γαλλικές αποικίες, όταν αναφέρει ότι οι ναύτες της Ελπίδας, ανυπομονώντας να ξεμπαρκάρουν, «είχαν τον νουν των εις το ρακίον και τας μαύρας της Μαρτινίκας γυναίκας» (127). Με αφορμή άλλωστε τη σεξουαλική συμπεριφορά των μαύρων ειρωνεύεται και πάλι την ηθική «υπεροχήν» του πολιτισμού των Ευρωπαίων: εξιστορώντας ο λευκός διερμηνέας στον Λεδού μια παράδοση των μαύρων, κατά την οποία οι άντρες απειλούν με ένα τεχνητό τέρας, τον Μάμα-Γιούμπον, τις γυναίκες που έχουν διαπράξει μοιχεία, λέει χαρακτηριστικά: «Όταν σύζυγός τις φοβήται μήπως η γυνή του κάμη ό,τι κάμνουν πολλαί γυναίκες εις την Γαλλίαν καθώς και εις την Αφρικήν, την απειλεί με τον Μάμα-Γιούμπον» (125).⁴⁰ Και ο Λεδού σχολιάζει: «—Η εδική μου,

[...] δεν φοβείται τον Μαμα-Γιούμπον, φοβείται όμως τον άγιον κόπανον, και ηξεύρει πώς θα την διώρθωνα αν μ' έπαιζε κανένα παιχνίδο» (126).⁴¹

Το διήγημα υποστηρίζει ωστόσο ότι στην πραγματικότητα υπάρχει πολιτισμική διαφορά ανάμεσα στις δύο φυλές. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει το γεγονός αυτό με τη συνεχή υπόμνηση του χαμηλού νοητικού επιπέδου των μαύρων. Για παράδειγμα, παρουσιάζει με κωμικό τρόπο την αλλόκοτη ενδυμασία του Ταμάγκου, με την οποία εκείνος πιστεύει ότι έχει εντυπωσιάσει το λευκό πλοίαρχο: «Ούτω πως ενδυμένος ο αφρικανός πολεμιστής» γράφει «ενόμιζεν ότι υπερέβαιnen ως προς την κομψότητα τον εντελέστερον των Παρισίων ή του Λονδίνου καλλωπιστήν» (122).⁴² Διακωμωδεί επίσης το πάθημα του μαύρου σωματέμπορα, που ξεγελάστηκε από τους λευκούς και πούλησε τη γυναίκα του: «Τότε ο ταλαίπωρος Ταμάγκος έχυσε χείμαρρον δακρύων, και αφήκε φωνάς λύπης οξυτάτης ως τας των υποβαλλομένων εις δεινήν χειρουργικήν εγχείρισιν. Και ποτέ μεν εκυλίετο επί του καταστρώματος κράζων την φιλτάτην του Αϊσέ, ποτέ δε εκτύπα σφοδρά κατά των ξύλων την κεφαλή του» (124).⁴³ Αλλού συναντούμε σαρκαστικές αναφορές στη διαβίωση των μαύρων, με τις οποίες αποκαλύπτεται η κτηνωδία των λευκών: «Εχορηγείτο αλληλοδιαδόχως εις το εν τρίτον των δυστυχών τούτων όντων ανά μία ώρα διά να προμηθευθώσιν αέρα δι' όλην την ημέραν. [...] Ενίοτε ναύτης τις παίζων λύραν, τους εύφραινε με μουσικάς τινάς μελωδίας. Ήτον τότε άξιον περιεργείας να βλέπη τις όλα εκείνα τα μαύρα πρόσωπα στρεφόμενα προς τον μουσικόν, χάνοντα βαθμηδόν το μωρόν της απελπισίας των ήθος, γελώντα γέλωτα βάνουσον, τα δε ανδράποδα, όσα δεν εμποδίζοντο από τας χειροπέδας, κροτούντα τας χείρας των. Η γύμνασις είναι αναγκαία εις την υγιάν· διό και εν των υγιεινών παραγγελμάτων του πλοιαρχου ήτον το να χορεύωσι συνεχώς οι μαύροι του, καθώς οι ίπποι βιάζονται να κτυπήσι τους πόδας των εν καιρώ διεξοδικών διάπλων» (125).⁴⁴ Οι αρνητικές περιγραφές της συμπεριφοράς των μαύρων ενισχύουν σημαντικά τη ρεαλιστική κατεύθυνση του διηγήματος. Ο Mérimée φαίνεται να κατανοεί ότι η «κατωτερότητα» των μαύρων αποτελεί έναν από τους κύριους παράγοντες υποστήριξης του δουλεμπορικού συστήματος, αφού οι λευκοί τούς υποδουλώνουν εκμεταλλεόμενοι ακριβώς την αμάθεια και την απληστία τους για τα ευρωπαϊκά προϊόντα. Προσεγγίζοντας τη νοητική και ψυχολογική τους κατάσταση, ο συγγραφέας στοχεύει στο να δείξει ότι η πολιτισμική υπεροχή των λευκών κατέστησε άνιση την αναμέτρηση μεταξύ τους. Το τελικό συμπέρασμα του λευκού διερμηνέα από την ιστορία τού

Μάμα-Γιούμπου, ότι δηλαδή «δεν χρειάζεται πολύ πνεύμα διά ν' απατήση κανείς τους μαύρους» (126), παρουσιάζεται έτσι ως βασική διαπίστωση των λευκών στην επαφή τους με τον αφρικανικό πληθυσμό, εμπειρία που εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο προς όφελός τους. Η ρεαλιστική παρουσίαση των μαύρων εξάλλου στο τελευταίο μέρος του διηγήματος, δικαιολογεί την τραγική έκβαση του μύθου. Εδώ ο συγγραφέας συλλαμβάνει λεπτές αποχρώσεις της ψυχολογίας μιας εξαγριωμένης και απελπισμένης «αγέλης» ανθρώπων: περιγράφονται τα άγρια εκδικητικά ένστικτά τους απέναντι στους ναύτες της Ελπίδας, η άγνοια, η αμηχανία και ο τρόμος τους μπροστά στον τεχνικό εξοπλισμό των λευκών, ο ενθουσιασμός από την ανακάλυψη του οινοπνεύματος στα αμπάρια του πλοίου, οι αφελείς δεήσεις στους θεούς για να τους οδηγήσουν στην πατρίδα τους. Οι κακουχίες τους και ο βασανιστικά αργός θάνατός τους προκαλεί τελικά τη συμπάθεια του αναγνώστη: «[...] οι μεν εξ αυτών έκλαιαν, οι δε, αίροντες τας χείρας προς τον ουρανόν, ικέτευαν τους θεούς των και τους θεούς των λευκών· άλλοι, γονυπετείς έμποσθεν της πυξίδος, της οποίας εθαύμαζαν την αδιάκοπον κίνησιν, την παρεκάλουν να τους οδηγήση εις την πατρίδα των, και άλλοι, πλαγιασμένοι επί του καταστρώματος, ήσαν σιωπηλοί και απηλπισμένοι. Και εν τω μέσω όλων αυτών, παιδία και γυναίκες ολολύζουσαι από τον φόβον των, και είκοσι περίπου πληγωμένοι επικαλούμενοι συνδρομήν την οποίαν κανείς δεν έδιδεν εις αυτούς. [...] Το ρακίον εσώζετο· αυτό τουλάχιστον τους έκαμνε να λησμονώσι και την θάλασσαν και την δουλείαν, και τον επικείμενον θάνατον. Εκοιμήθησαν, ωνειρεύθησαν την Αφρικήν, είδαν εις τον ύπνον των δάση ακακιών, καλύβας σκεπασμένας με άχυρα, και βαοβάβ, των οποίων η σκιά σκεπάζει ολόκληρον χωρίον. Το πρωί ανενεύθησαν τα όργια της προτεραίας, και κατά τον τρόπον αυτόν παρήλθαν αρκεταί ημέραι. Εφώναζαν, έκλαιαν, εκόπτοντο, και έπειτα εμέδνουν και εκοιμώντο. Ιδού οποία ήτον η ζωή των. Πολλοί απέθαναν πίνοντες, και άλλοι ερρίφθησαν εις την θάλασσαν και έγειναν αυτόχειρες» (128, 129).⁴⁵ Συγκίνηση προκαλεί και η ανόητη πρόταση του Ταμάγκου να επιβιβαστούν σε βάρκες για να επιστρέψουν στην πατρίδα τους: «Ποτέ μ' όλον τούτο δεν υπήρξεν ανοητοτέρα επιχείρησις. Αγνοούντες την χρήσιν της πυξίδος και πλέοντες υπό ξένον ουρανόν, θα επλανώντο εις μάτην και θα επνίγοντο. Ο Ταμάγκος όμως, εφαντάζετο ότι, κωπηλατούντες κατά τον άνεμον, θα εύρισκαν γην κατοικουμένην από μαύρους, διότι οι μαύροι κατοικούσι την γην, και οι λευκοί τα πλοία των. Του το είχεν ειπέι η μήτηρ του» (129).⁴⁶ Ο Ταμάγκος αποτελεί την τραγική φιγού-

ρα ενός ανθρώπου που από σωματέμπορος κατέληξε αιχμάλωτος των λευκών και αναγκάστηκε να αναλάβει την απελευθέρωση των δούλων του, χωρίς όμως επιτυχία. Παρά το γεγονός ότι μεταχειρίστηκε απάνθρωπα τους συμπατριώτες του, χαρακτηρίζεται από τον συγγραφέα «ωραιότατος άνθρωπος», αφού «τον είδεν ο συνταγματάρχης του '75, και ζητήσας αυτόν τον έκαμε τυμπανιστήν της μουσικής του συντάγματός του» (130).⁴⁷ Η τελική εξαθλίωσή του και ο δυναμισμός της περιπέτειας που έζησε, φαίνεται ότι είναι αρκετά για να τον εξιλιώσουν.

Η ατμόσφαιρα στη «Ναιιάδα» είναι λιγότερο σκοτεινή. Όπως δηλώνει και ο τίτλος του διηγήματος, η αφήγηση έχει στο κέντρο της ένα πλοίο και τις περιπέτειές του. Το διήγημα αρχίζει όταν το πλοίο ετοιμάζεται να σαλπάρει και κλείνει με την πλήρη διάλυσή του και την πώληση της ξυλείας του. Τα πλοία και τα υπερατλαντικά ταξίδια, που εμπλέκουν τους ήρωες σε απίθανες εξωτικές ιστορίες, κατέχουν γενικά ιδιαίτερη θέση στα διηγήματα του Ραγκαβή.⁴⁸ Το συγκεκριμένο διήγημα όμως δεν αποτελεί μια απλή εξωτική περιπέτεια, αφού εδώ το ταξίδι του πλοίου στη μακρινή Αφρική αποκαλύπτει ένα οξύ κοινωνικό πρόβλημα.

Η έφεση του συγγραφέα στη διήγηση αξιοπερίεργων και ασυνήθιστων συμβάντων ελέγχεται στη «Ναιιάδα» ή τουλάχιστον συμβαδίζει με την πρόθεσή του να πληροφορήσει για τη «σωματεμπορία» των μαύρων, όπως δείχνει και ο υπότιτλος, και να καταγγείλει το καθεστώς αυτό. Η αφήγηση της ιστορίας οργανώνεται γύρω από το στόχο αυτό, περιορίζοντας τις απιθανότητες της πλοκής. Αν και ο αναγνώστης μαθαίνει για τις συνθήκες του δουλεμπορίου στη μέση περίπου της αφήγησης, εντούτοις το διήγημα υπαινίσσεται συνεχώς το πρόβλημα. Η απόφαση του Λίττελ να επιβιβαστεί στη Ναιιάδα παρουσιάζεται έτσι ως αποτέλεσμα της παραίτησής του από την εργασία του, όταν έντρομος ανακάλυψε ότι ο εργοδότης του ήταν αναμειγμένος σε εμπόριο δούλων. Στη συνέχεια η καταδίωξη του πλοίου αποκαλύπτει προοδευτικά το είδος του εμπορίου στο οποίο θα επιδοθεί. Με αυτό τον τρόπο δεν εξασφαλίζεται απλώς το ενδιαφέρον του αναγνώστη για την εξέλιξη της ιστορίας, αλλά του υποδεικνύεται, όπως θα φανεί, ορισμένος τρόπος αντίδρασης στο πρόβλημα των δούλων. Η αφήγηση εξάλλου του κυρίως επεισοδίου στην Αφρική δεν γίνεται μόνο για χάρη της περιπέτειας, αλλά έχει σαφή στόχο να ευαισθητοποιήσει τον αναγνώστη για την υποδούλωση ενός λαού που πρέπει να ελευθερωθεί.

Ωστόσο ο Ραγκαβής, αντίθετα από τον Mérimée, προσπαθεί να περιορίσει τις ευρύτερες διαστάσεις του προβλήματος και κυρίως αποφεύγει να καταλογίσει πολιτικές ευθύνες. Απομονώνει την ιστορία του διηγήματος ως μια παράνομη επιχείρηση του πληρώματος της Ναιιάδος, που επισύρει τη γενική κατακραυγή όλων των πολιτισμένων ανθρώπων και ευτυχώς δεν ολοκληρώνεται, χάρη στον άγρυπνο έλεγχο των ευρωπαϊκών πλοίων. Με αυτό τον τρόπο ο Ραγκαβής καταγγέλλει μεν τις δουλεμπορικές επιχειρήσεις, αλλά διαχωρίζει σαφέστατα τη θέση που έχουν πάρει απέναντι σε αυτές οι κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών, οι οποίες προχώρησαν στην κατάργησή τους. Για να μεταδώσει στον αναγνώστη αυτή την αίσθηση, ότι δηλαδή παρακολουθεί ένα μεμονωμένο και αξιοκατάκριτο περιστατικό, χρησιμοποιεί το τέχνασμα του ανύποπτου Λίττελ, μέσα από την οπτική του οποίου προσλαμβάνουμε την εξέλιξη των γεγονότων.

Ο κεντρικός ήρωας του διηγήματος περιγράφεται από τον Ραγκαβή με κέφι και ελαφρά ειρωνικό τόνο, καθώς σχολιάζει τις αδυναμίες του, όπως το ποτό και τα χαρτιά, τις «ανώτερες» ιδέες του, και τη «σωτήρια» επιβίβασή του στη Ναιιάδα, που τον βγάζει από την ανία και την οικονομική του δυσχέρεια. Ο Λίττελ είναι φορέας και εκπρόσωπος των φιλελεύθερων ιδεών και των φιλόανθρωπων αισθημάτων της κοινωνίας του απέναντι στους πρωτόγονους λαούς και φαίνεται ότι προέρχεται κατευθείαν από το ιεραποστολικό περιβάλλον της χώρας του. Την φιλόανθρωπη συνείδησή του την οφείλει στις σπουδές του «εις το ενοριακόν σχολείον του χωρίου του», από όπου είχε αντλήσει «αξιολόγους αρχάς περί ανεξαρτησίας, περί ελευθερίας, και περί της των ανθρώπων αξίας», ενώ η ανάγνωση «τινών μυθιστοριών του Μαρυάτου ύψωσαν τας ιδέας του υπέρ την σφαίραν της γεννήσεώς του» (8).⁴⁹ Έτσι, πίστευε ότι όλοι οι άνθρωποι είναι πλάσματα του θεού, «οίτινες εγεννήθησαν ανεξάρτητοι και ελεύθεροι, όλοι ίσοι και όλοι αδελφοί» (15). Συνεπώς στις αρχές του, ο Λίττελ εγκαταλείπει τη δουλειά του όταν «μίαν ημέραν τινές των λογαριασμών ους αντέγραφε τω εφάνησαν ως διφορούμενοι, και τω επήλθεν υποψία ότι ο έμπορός του αναμίγνυται εις ανθρωπεμπορίαν. Κυριευθείς από αγανάκτησιν, έδραμε προς αυτόν, και τω είπεν ότι δεν θέλει να υπηρετή πλέον τον πωλούντα τον όμοιόν του, τον καταπροδίδοντα την ελευθερίαν των αδελφών του! Ο έμπορος τω έδοσεν εν λάκτισμα, και τον έρριψε κάτω της κλίμακός του» (9). Ο Λίττελ έτσι μπαρκάρει στη Ναιιάδα, νομίζοντας ότι το πλοίο πρόκειται να πραγματοποιήσει επιστημονικές έρευνες, και ανυπομονεί να περιηγηθεί «εις τας αγνώστους εκείνας ακτάς ό-

σας σπανίως επισκέπτεται ο πολιτισμός», για να δει «όλα της φύσεως τα θαυμάσια» και να μελετήσει «τον άνθρωπο εις όλας τας καταστάσεις του» (8). Αφελής καθώς είναι, δεν μπορεί να ερμηνεύσει τα τεχνάσματα του πλοίαρχου κατά τη διάρκεια της καταδίωξής τους από τον Δέλφινα, ούτε δίνει σημασία στην παράξενη κατασκευή του πλοίου, που είναι «ογκώδες και στρογγύλον» και έχει στα αμπάρια του «τεράστιο σωρό βαρέων και στερεών αλύσεων» (11). Η ανακάλυψη του πραγματικού σκοπού του ταξιδιού προκαλεί στον φιλόανθρωπο Λίττελ τρομερή έκπληξη, φρίκη και αγανάκτηση: «Και έφερε τον πλοίαρχον οπίσω ενός βράχου εις μέρος όπου ο Τζων Λίττελ έφριξεν ιδών εις μικράν πεδιάδα κειμένους, δεδεμένους χείρας και πόδας τους διακοσίους ενενήκοντα Χόλλο-χό, τους αιχμαλώτους του βασιλέως των Μόγγων, φυλαττομένους από τριάκοντα ομοφύλους του [...] Ο Λίττελ έμεινεν εκπεπληγμένος εις την θέαν, και ήρχισε να εννοή ότι αι προπαρασκευαί αύται ουδέν είχαν κοινόν με τας επιστημονικάς ερεύνας. Προ πάντων όμως εκορυφώθη η φρίκη του όταν αναχωρούσης της πρώτης τερατώδους αυτής συνοδείας, ο πλοίαρχος Σπραϊύ έδοσεν εις αυτόν μίαν μάστιγα, και τω είπε, — Συνόδευσε συ αυτούς, και όταν ο Έβενος δεν περιπατή καλά, κτύπα να αιματώση» (15).

Το ελληνικό διήγημα εκτιμώντας τις εξελίξεις μέσα από τις αντιδράσεις του Λίττελ —που αναδεικνύεται με την προσωπική εμπλοκή του στη σωτηρία των μαύρων πρότυπο φιλόανθρωπης συμπεριφοράς— μεταδίδει στον ευαίσθητο αναγνώστη του ανάλογα αισθήματα αποτροπιασμού για ένα καθεστώς που πρέπει να αντιμετωπίζεται ως πρωτάκουστο και απαράδεκτο από κάθε πολιτισμένο άνθρωπο. Η στάση αυτή ενισχύεται και από την έκβαση των γεγονότων, αφού η Ναϊάς, ένα «ανυπόληπτο» και «ένοχο» πλοίο, όπως χαρακτηρίζεται, διαλύεται τελικά με απόφαση της αγγλικής κυβέρνησης για να μην υπάρχει τίποτε που να θυμίζει την ειδεχθή δράση της στα παράλια της Αφρικής. Έτσι, το κείμενο καταδικάζει το δουλεμπόριο, φροντίζοντας συγχρόνως να μη θίξει την πίστη των αναγνωστών στις ανθρωπιστικές αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Αξίζει να σημειώσουμε εδώ την αντίστοιχη επιφύλαξη με την οποία αναφέρεται στα Απομνημονεύματά του ο Ραγκαβής στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης των μαύρων στην Αμερική, όταν βρίσκεται εκεί το 1867, τρία μόλις χρόνια μετά το τέλος του εμφύλιου πολέμου. Καταγράφοντας προσωπικές εμπειρίες ανθρώπων από τις συνθήκες της δουλείας στη χώρα πριν τον πόλεμο, επικροτεί μεν την απόφαση της κυβέρνησης της Βορείου Αμερικής να προχωρήσει στην απελευθέ-

ρωση των μαύρων, μεταφέρει όμως εκείνες τις απόψεις της αμερικανικής κοινής γνώμης που υποστήριζαν ότι η δουλεία δεν ήταν τόσο απάνθρωπο κοινωνικό σύστημα, όπως παρουσιαζόταν:

«Τη δ' εσπέρα, τη 18/30 Μαρτίου, απήλθον εις το Θέατρον, [...] ίνα παραστώ εις την από σκηνης πολιτικην αγόρευσιν της κ. Dickenson, νεάνιδος ετών 22, [...] ήτις απήγγειλε λόγον προφανώς αποστηθισθέντα επί της πολιτικής καταστάσεως της Αμερικής. [...] Ανέφερε δ' η κ. Δικινσών, και δικαίως, κατ' εμέ, ως έν των εκγαυχημάτων των βορείων Αμερικανών, ότι πρόφασις και ευγενές αποτέλεσμα του τελευταίου μεγάλου εμφυλίου πολέμου υπήρξεν η κατάργησις της δουλείας. Αλλά κυρία τις, πεπρωικισμένη διά παιδείας και κρίσεως, εκ των βορείων χωρών καταγομένη, η κ. Πομμερού, [...] μοι έλεγεν ότι, προ του πολέμου, διατρίψασα η ίδια επί εννέα έτη εις Μαρυλάνδ (Maryland), χώραν δούλων, είχε πεισθή ότι η θέσις αυτών ουδέν είχε το δύσφορον, διότι οι κύριοι προσεφέροντο ηπιώτατα προς αυτούς, ουδέποτε τοις επέβαλον σωματικές τιμωρίας, ουδέποτε εργασίαν πιέζουσαν αυτούς, διότι οικογένεια, συγκεκριμένη εκ πέντε προσώπων, είχε συνήθως εννέα δούλους εις την υπηρεσίαν της, τα δε παιδιά των δούλων συναναστρέφοντο εν ισότητι μετά των παιδιών των κυρίων αυτών. Τ' αυτά δε περίπου, ως και αλλαχού είπον, είχαν ακούση λεγομένα και υπό γραίας τινός πρώην δούλης».⁵⁰

Με αισθήματα υπερηφάνειας και αυτοπεποίθησης για τις σωστές επιλογές της κυβέρνησής του, ανάλογα με αυτά της κ. Δικινσών, συμβουλεύει αναμφίβολα και ο Τζων Λίττελ τους ελεύθερους πια μαύρους της «Ναιιάδος» στο τέλος της περιπέτειάς τους, ικανοποιημένος ασφαλώς από τη δίκαιη και αυστηρή στάση των ευρωπαϊκής πολιτικής απέναντι στους δούλεμπορους της Αφρικής: «[...] να μη γίνεσθε μόνοι σας τα όργανα της αδλιότητός σας· να μη προδίδετε την ελευθερίαν σας, να μη πωλήτε το αίμα των αδελφών σας» (20).

Είναι φανερό ότι η πίστη στην ανωτερότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και η αντίληψη του δουλεμπορίου ως επιχείρησης που ντροπιάζει το ανθρωπινο γένος, έτσι όπως προβάλλονται στο διήγημα, παραπέμπουν στα συνήδη επιχειρήματα του ιεραποστολικού λόγου που αρθρώνεται αυτή την εποχή για τα καθήκοντα του χριστιανικού κόσμου απέναντι στους πρωτόγονους λαούς. Ο Ραγκαβής φαίνεται ότι γνωρίζει πολύ καλά τα επιχειρήματα αυτά καθώς και την προέλευσή τους: Ο διδακτικός και προστατευτικός

τόνος των παραινήσεων του Λίττελ στη «Ναιϊάδα» μάς φέρνει στο νου το κήρυγμα του αιδεσμώτατου Δανιήλ Ριγγβέλ, σε ένα άλλο διήγημα του Ραγκαβή, την «Εμάη». Στη μακρινή αποικία της Νέας Ζηλανδίας ο κ. Ριγγβέλ εκφωνεί τον ακόλουθο λόγο προς τους Άγγλους εισβολείς για τους ιθαγενείς Ινδιάνους της περιοχής:

«όταν οι άνθρωποι ούτοι προσβάλλωσι την αποικίαν μας, πρέπει βεβαίως να τους αποκρούωμεν και να καθιστώμεν αυτούς ακινδύνους· αλλά δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι, αν καυχώμεθα διά την υπεροχήν της θρησκείας μας και του πολιτισμού και των φώτων μας, αυτή η θρησκεία και αυτός ο πολιτισμός καθήκον μάς επιβάλλουσιν, όχι να καταδυναστεύωμεν αυτούς διότι είναι ημών ασθενέστεροι, αλλά να τους προστατεύωμεν [...] και να τοις διδάσκωμεν την ηθικήν του θείου ημών αρχηγέτου· τέλος να τους μεταχειριζώμεθα όχι ως υποπόδια και ως υποζύγια, αλλ' ως αδελφούς πεπλανημένους, ους εκλήθημεν ουρανόθεν όπως φέρωμεν εις την επίγνωσιν του θεού και εις τον δρόμον της αληθείας».⁵¹

Η ορθότητα των αντιλήψεων αυτών, για την υποχρέωση του χριστιανικού κόσμου να εκπολιτίσει και να προστατέψει τις πρωτόγονες φυλές, επιβεβαιώνεται στα δύο διηγήματα από τον τρόπο που οι φυλές αυτές γίνονται αντιληπτές από τον συγγραφέα. Στην «Εμάη» είναι εμφανές ότι οι ανθρωποφάγοι ιθαγενείς της Αυστραλίας, των οποίων οι κανιβαλικές ιεροτελεστίες περιγράφονται διεξοδικά, χρειάζονται απαραιτήτως το κήρυγμα των ιεραποστόλων και του Ευαγγελίου για να εξημερωθούν. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μοναδική Ινδιάνα που έχει «φυσικήν των αισθημάτων λεπτότητα», πράγμα «παράδοξον εις αγρίαν», οφείλει τα ευγενικά της αισθήματα στην επίδραση της διδασκαλίας του ιεραποστόλου της περιοχής.

Στη «Ναιϊάδα» οι μαύροι δούλοι έχουν επίσης ανάγκη από την προστασία των φιλόανθρωπων λευκών, ώστε να γλιτώσουν από την εκμετάλλευση των δουλέμπορων. Όπως και σε ιεραποστολικά κείμενα της εποχής, κατασκευάζεται στο διήγημα η εικόνα του ανυπεράσπιστου δούλου, που αντιμετωπίζεται από τους λευκούς σαν εμπορικό «κομμάτι» ή ζώο, και επικαλείται έτσι τη λύπηση και την υποστήριξη του αναγνώστη. Ο Ραγκαβής φορτίζει συναισθηματικά το κείμενο με εκφράσεις που παρουσιάζουν μελοδραματικά τους μαύρους και προβάλλουν συνεχώς τη δυστυχία τους: ο Μόγγας «κατέκειτο ήδη αντικείμενον χλεύης και περιφρονήσεως, και εφέρετο δέσμιος, να πωληθῆ ὡς υποζύγιον εις την Αμερικὴν, και ν' αποδάνη υπό την

μάστιγα ανηλεών δεσποτών. [...] Η αγρία κίνησης της θαλάσσης, η στενοχωρία των δεσμών και του τόπου, ο πνιγηρός αήρ ον ανέπνεον, κατεβασάνιζε τους δυστυχείς μαύρους, παρέλυσε πάσας τας δυνάμεις των, τοις επέφερεν αιφνιδίαν ασθένειαν, και δύο ή τρεις εξ αυτών, οι ασθενέστεροι, μετά των ωρών πάλην εξέπνευσαν. Αλλ' έμεινον εις τα δεσμά των μέχρι της στιγμής καθ' ην εγένετο η επιθεώρησις, και τότε, λυθέντες από τας αλύσεις, ερρίφθησαν εις την θάλασσαν» (17, 18). Η θλιβερή κατάσταση των υποδουλωμένων μαύρων γίνεται περισσότερο αισθητή στον αναγνώστη μέσα από την προβολή της θαναυσότητας των λευκών. Ο Ραγκαβής σκιαγραφεί με τα πιο μελανά χρώματα τους δουλέμπορους της ιστορίας του, και κυρίως τον πλοίαρχο της Ναιιάδος. Ο Σπραίου, σε σύγκριση με τον Λεδού, του οποίου η αγριότητα παρουσιάζεται συνυφασμένη με τις πρακτικές του δουλεμπορικού συστήματος, περιγράφεται ως άνθρωπος δαιμονικής ευφύιας, εξαιρετικά αδίστακτος και απάνθρωπος. Κατορδώνει με απίθανα τεχνάσματα να ξεφύγει από τον έλεγχο του αγγλικού καταδρομικού που τον κυνηγάει, ενώ αντιμετωπίζει τόσο τους μαύρους όσο και το ίδιο το πλήρωμά του απάνθρωπα: «...όταν ο Έβενος δεν περιπατή καλά, κτύπα να αιματώση. [...] να τους σχίσης τα κρέατα» (15), διατάζει τον Λίττελ, ο οποίος αναφέρει για τον πλοίαρχο ότι «πολλάκις τω συνέβη να τον ιδή, με το πιστόλιον εις την χείρα, ν' απειλεί ότι θα χύση τα μυελά του πρώτου όστις δεν τον υπήκουε» (10).

Τέλος, η δραματική περιγραφή της σκληρής μεταχείρισης των μαύρων αποκλείει στο ελληνικό διήγημα κάθε αρνητικό στοιχείο, που θα ολοκλήρωνε ίσως την περιγραφή της νοστροπίας και ψυχοσύνδεσής τους, αλλά θα μπορούσε να δημιουργήσει αντιφατικές εντυπώσεις και συναισθήματα στον αναγνώστη. Ωστόσο, στη σκηνή της αγοράς των μαύρων ο Ραγκαβής υπαινίσσεται τον πρωτογονισμό και τα ζωώδη ενστικτά τους: αφού γεύονται το αλκοόλ που τους προσφέρουν οι λευκοί, «βυθίζονται εις κτηνώδη αναισθησία» και χοροπηδούν γύρω από τον Μόγγα «ως κυνάρια υλακτούντα» για να του αρπάξουν το ροσόλι, ενώ εκείνος όταν βλέπει τα ευρωπαϊκά αντικείμενα και ειδικά το «αγαπητόν του οινόπνευμα», γελάει «κτηνώδη γέλωτα» (16). Την ίδια στιγμή όμως που ο μαύρος αρχηγός πουλάει τους συμπατριώτες του παρουσιάζεται να συμπάσχει μαζί τους: «Πήγα νύκτα νύκτα βασίλειο Χόλλο-χο», λέει στον πλοίαρχο Σπραίου. «Κοιμούνταν καϊμένο Έβενος. Ήταν τριακόσιοι πενήντα. Έπεσ' πάνω να πιάσω ζωντανό: διάβολο Έβενος ξύπνησε, και πολέμησε σαν σκυλλά. Είκοσι Μόγγα σκοτώθηκε και σκό-

τωσε Μόγγας εξήντα Χόλλο-χο»(14). Παρακαλεί ακόμη τον Σπραίυ να μην τιμωρήσει τον Λίττελ, όταν εκείνος αρνείται να δείρει τους μαύρους: «—Δεν ήθελε δείρει καϊμένο Μαύρο. Συχώρεσε, παρακαλώ, παρακαλώ, επανέλαβεν ο αγαθός Μόγγας» (15). Το αίσθημα των δεσμών της οικογένειας και της φυλής επανέρχεται ισχυρό στον μαύρο αρχηγό, όταν αργότερα προσπαθεί να απελευθερώσει τους συμπατριώτες του. Εκείνοι τον υπακούν τυφλά, παρά το γεγονός ότι τους αιχμαλώτισε και τους πούλησε. Υπάρχει μάλιστα και ένας μαύρος, πολύ γενναίος και πιστός στον Μόγγα, που «με μεγάλην αταραξίαν ψυχής» (20), είναι έτοιμος να ανατινάξει την πυριτιδαποθήκη στην περίπτωση που δεν νικήσουν τους λευκούς. Η ευγνωμοσύνη που νιώθουν εξάλλου για τον λευκό σωτήρα τους, τον Λίττελ, τους εμποδίζει να εκφράσουν εκδικητικές διαθέσεις απέναντι στο πλήρωμα της Ναϊιάδος. Στην εικόνα των υπάκουων και πρόθυμων να διδαχθούν από τα πάθηματά τους μαύρων, αναγνωρίζουμε επίσης την προσφιλή τακτική των ιεραποστολικών κειμένων να δείξουν στους αναγνώστες τους ότι οι πρωτόγονοι λαοί μπορούν και πρέπει να προσαρμοστούν στους κανόνες της χριστιανικής ηθικής. Δεν γίνεται τέλος στο διήγημα, σύμφωνα με τις απόψεις του συγγραφέα,⁵² καμιά νύξη στα σεξουαλικά ήθη των μαύρων ή των λευκών. Χαρακτηριστικό της προσπάθειας του Ραγκαβή να αποσιωπήσει οτιδήποτε θα παρέπεμπε στο ερωτικό στοιχείο, είναι το γεγονός ότι ο Μόγγας ζητάει επίμονα από τους λευκούς να του επιστρέψουν όχι τη γυναίκα του αλλά την κόρη του.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η «Ναϊιάς» φαίνεται ότι αξιοποιεί επαρκώς τα στερεότυπα και τα συνδήματα της θρησκευτικής προπαγάνδας εναντίον της δουλείας, για να προβάλλει μια συμπαθητική εικόνα της μαύρης φυλής και να καταγγείλει το δουλεμπορικό σύστημα. Το ενδιαφέρον του έλληνα συγγραφέα για το πρόβλημα των μαύρων εντάσσεται έτσι στο πλαίσιο της σημαντικότερης και πιο διαδεδομένης στην Ευρώπη αντίδρασης για το θέμα αυτό. Η πιθανή διασταύρωση του διηγήματος με το «Tamango» του Μέριμέε φανερώνει από κει και πέρα τις συντηρητικές επιλογές του πολιτικού προβληματισμού του Ραγκαβή. Οι επιλογές όμως αυτές καθορίζονται παράλληλα από τις καθιερωμένες λογοτεχνικές συμβάσεις της εποχής, με τις οποίες επιχειρείται η άμεση κινητοποίηση του ευρωπαϊκού κοινού για την κατάργηση της δουλείας, με επιτυχή μάλιστα αποτελέσματα.

Η σύγκλιση του διηγήματος με τα πρότυπα που εξετάσαμε δεν αφήνει

πολλά περιθώρια για να ανιχνεύσουμε πιθανές αναφορές του στην ελληνική πραγματικότητα, και συγκεκριμένα στις άμεσες εμπειρίες του ελληνικού χώρου από το σύστημα δουλείας που λαβαίνει χώρα τα ίδια αυτά χρόνια στην Ανατολή, στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γνωρίζουμε ότι το οθωμανικό δουλεμπόριο, που διακινούσε τόσο μαύρους της Αφρικής όσο και λευκούς από την Κιρκασία, τη Γεωργία και τον Καύκασο, άκμαζε ακόμα και στη διάρκεια του 19ου αιώνα, μέχρι την τελευταία περίπου δεκαετία του, οπότε ύστερα από μια σειρά κρατικές απαγορεύσεις βαθμιαία περιορίστηκε και, τελικά, καταργήθηκε.⁵³ Στην περίπτωση της «Ναϊάδος», θα μπορούσε άραγε να υποστηρίξει κανείς ότι το διήγημα, παράλληλα με την καταγγελία του αφρικανικού δουλεμπορίου, σχολιάζει με κάποιο τρόπο τις σημαντικές προσπάθειες που γίνονται στα μέσα περίπου του αιώνα για την κατάργηση του οθωμανικού δουλεμπορίου; Συγκεκριμένα το 1847, ύστερα από τις πιέσεις της ευρωπαϊκής πολιτικής στην Ανατολή, απαγορεύεται με φερμάνι το δουλεμπόριο της Τουρκίας στον Περσικό Κόλπο, καταργείται η μεγάλη Αγορά δούλων στην Κωνσταντινούπολη, ενώ αρχίζουν να εφαρμόζονται και οι πρώτοι περιορισμοί του αφρικανικού δουλεμπορίου της Τουρκίας στη Μεσόγειο.⁵⁴

Το ελληνικό κράτος κατέργησε βέβαια τη δουλεία από την αρχή της ιδρύσεώς του.⁵⁵ Οι Έλληνες όμως είχαν προσωπική εμπειρία από τους δούλους του οθωμανικού κράτους ακόμα και μετά την αποχώρηση των Τούρκων, αφού πολλοί από αυτούς είχαν ξεμείνει στην ελληνική επικράτεια. Έχουμε μάλιστα την πληροφορία ότι και ο ίδιος ο Ραγκαβής είχε στο σπίτι του στην Αθήνα έναν μαύρο υπηρέτη, «λείφανο της αποιχομένης τουρκοκρατίας».

Το στοιχείο προέρχεται από επιστολή του γάλλου περιηγητή Thomas Abbet Grasset, ο οποίος βρέθηκε στην Αθήνα το 1834 και έγραφε τις εντυπώσεις του σε κόμη συμπατριώτη του. Μεταξύ άλλων στην επιστολή του αναφέρει και για τις επισκέψεις του στο σπίτι του Ραγκαβή:

«Εις μίαν των εσπερινών αυτών διασκεδάσεων ο Ρ. Ραγκαβής υπείκων εις τας προτροπάς μας, υπεχρέωσε μαύρον τινα υπηρέτην, λείφανον τής αποιχομένης τουρκοκρατίας, να ψάλη έν άσμα τουρκικόν. Ο άραψ εμεθύσθη και ήρχισε, δεν επείθετο όμως κατόπιν να παύση και εδέησε να εγερθή απειλητικώς ο πελώριος αγρότης Ματρόζος, διά να σιωπήση επί τέλους ο μαύρος τροβαδούρος».⁵⁶

στην Ανατολή μπορεί να επηρέασε τις αντιλήψεις για τη δουλεία των Αφρικανών στο Νέο Κόσμο, απαιτεί εκτεταμένη έρευνα σε κείμενα της εποχής που διαπραγματεύονται σχετικά ζητήματα, ώστε να καταλήξει σε έγκυρα συμπεράσματα. Φαίνεται ωστόσο ότι οι δύο εμπειρίες δεν μπορούσαν τόσο εύκολα να διασταυρωθούν, από τη στιγμή που τα συστήματα δουλείας σε Ανατολή και Δύση διέφεραν σημαντικά. Η δουλεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία θεωρούνταν φυσιολογικά ενταγμένη στο κοινωνικό σύστημα της χώρας, ήταν στενά συνυφασμένη με τα ήθη και τα έθιμα της παράδοσης και είχε την έγκριση της ισλαμικής θρησκείας. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της γνώρισμα ήταν ότι αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της λειτουργίας του χαρεμιού, εξυπηρετώντας έτσι τον ιδιαίτερο τρόπο οργάνωσης της οικογενειακής ζωής των Οθωμανών. Οι δούλοι, μαύροι και λευκοί, απασχολούνταν κατά κύριο λόγο σε δουλειές του σπιτιού, και ο μεγάλος αριθμός τους ήταν απόδειξη του πλούτου και της δύναμης του ιδιοκτήτη τους. Οι σχέσεις τους με τους αφέντες τους, σύμφωνα με μαρτυρίες, ήταν αρμονικές σε βαθμό που να θεωρούνται μέλη της οικογένειας. Ο περιηγητής Pierre Augustin Guy, που το 1748 ταξίδεψε στην Ελλάδα, σημειώνει ότι είδε στους δρόμους ακόμα και Ελληνίδες των ανώτερων τάξεων να συνοδεύονται από σκλάβες, των οποίων ο αριθμός ήταν ανάλογος με τον πλούτο και το αξίωμα του συζύγου της κυράς τους. Παρατηρεί ακόμα ότι σε στιγμές οικογενειακού πένθους οι σκλάβες αυτές «ξεφώνιζαν πιο πολύ από την κυρά τους».⁵⁷ Οι δούλοι μπορούσαν επίσης να βελτιώσουν την κοινωνική τους θέση, ακόμα και να ελευθερωθούν, κυρίως μέσα από γάμους με ελεύθερες γυναίκες, αν και το τελευταίο ήταν προνόμιο κυρίως των λευκών δούλων.⁵⁸ Εύκολα μπορούσαν να εξαγοράσουν την ελευθερία τους και οι Έλληνες, γυναικόπαιδα κατά κύριο λόγο, που αιχμαλωτιζόνταν από τους Τούρκους μετά από πολεμικές συγκρούσεις και λεηλασίες. Όπως αναφέρει ο βιογράφος της μητέρας του Εμμανουήλ Ροΐδη, η Κορηλία Ροΐδη αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους μετά την καταστροφή της Χίου το 1822, μεταφέρθηκε στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας και προοριζόταν για το χαρέμι ενός Τούρκου στη Σμύρνη. Εξαγοράστηκε όμως από την οικογένειά της «αντί του ποσού των 6.000 ταλλήρων» το 1826, ενώ «μετά συγκινήσεως ενεδυμείτο» τα τέσσερα χρόνια της αιχμαλωσίας της, κατά τη διάρκεια των οποίων έζησε με ένα ζευγάρι τούρκων χωρικών που την αγάπησαν σαν κόρη τους.⁵⁹ Όσον αφορά τους μαύρους δούλους, ένας άλλος ταξιδιώτης στην Ελλάδα, ο αμερικάνος ιεραπόστολος Stephen Grellet, γράφει ότι το 1819 είδε στην Αθήνα μαύ-

ρους καλοντυμένους και καθαρούς να περπατούν στο δρόμο ελεύθεροι. Σημειώνει ακόμη ότι «οι Τούρκοι άφηναν ελεύθερους τους σκλάβους τους ύστερα από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα αν ήταν ικανοποιημένοι από την υπηρεσία τους και αναλογίζεται με την ευκαιρία τα βάσανα των νέγρων της Αμερικής που μετακινούνται πάντοτε αλυσοδεμένοι και τη νύχτα αμπαρώνονται σε δεσμοτήρια».⁶⁰

Ο συσχετισμός των μαύρων της Αθήνας με τους μαύρους της Αμερικής, που έρχεται στο μυαλό του αμερικάνου ιεραπόστολου, υπογραμμίζει την ιδιαίτερη ευαισθησία της Δύσης, ανεξάρτητα αν ήταν υποκριτική ή πραγματική, απέναντι στην αφρικανική δουλεία. Η τελευταία προκάλεσε, όπως είδαμε, την κατακραυγή οργανωμένων κινημάτων και των εκπροσώπων της θρησκείας και θεωρήθηκε από την κοινή γνώμη ως παράβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των νόμων του Θεού. Αντίθετα, η δουλεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ξεσήκωσε ποτέ τις διαμαρτυρίες ούτε της θρησκείας ούτε των διανοουμένων, και κανένα κίνημα δεν απαίτησε επιτακτικά την κατάργησή της. Η πίεση για την εξάλειψή της προήλθε και σε αυτή την περίπτωση από τη Δύση, και ειδικότερα από τη βρετανική κυβέρνηση, που επεδίωξε σειρά επαφών για το θέμα με την Οθωμανική Αυλή και είχε στο στόχαστρό της κυρίως το αφρικανικό δουλεμπόριο. Αξιοσημείωτη επίσης ήταν η δράση του κινήματος της *Anti-Slavery Society*,⁶¹ που είχε απλώσει την επιρροή του και στην Ανατολή. Όλες αυτές οι προσπάθειες όμως προσέκρουαν σταθερά για δεκαετίες στην αντίληψη των Οθωμανών ότι με την απαγόρευση της δουλείας απειλείται ο παραδοσιακός χαρακτήρας της κοινωνικής και οικογενειακής τους ζωής. Οι ελάχιστες εσωτερικές αντιδράσεις άλλωστε εναντίον της δουλείας διαμορφώθηκαν σε σχέση με τις ξενόφερτες στη χώρα αντιλήψεις που απαιτούσαν την απελευθέρωση των δούλων. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι καταγγελίες της δουλείας που έχουν καταγραφεί στην οθωμανική λογοτεχνία φαίνονται επηρεασμένες από τον δυτικό τρόπο σκέψης.⁶²

Την επίδραση των δυτικών στερεοτύπων στην απεικόνιση των οθωμανών δούλων μπορεί κανείς να ανιχνεύσει και σε ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα. Για παράδειγμα, στην *Ηρωίδα της Ελληνικής Επανάστασης* του Στέφανου Ξένου υπάρχει περιγραφή της Αγοράς των σκλάβων στην Κωνσταντινούπολη. Ενώ λοιπόν ο συγγραφέας —για τον οποίο γνωρίζουμε ότι έζησε μεγάλο μέρος της ζωής του στην Αγγλία— αναφέρεται σε διαφορετικές καταστάσεις δουλείας και επισημαίνει για τις λευκές δούλες ότι «[...] όταν

αύται καλοπέσουν [...] πολλαί μεταβαίνουν από της δούλης την θέσιν εις την της συζύγου, βλέπετε πολλές αι οποίαι άγουν και φέρουν από την μύτην τον πασάν, έχουν επιρροήν, πλούτη και δόξαν, και ποτέ δεν λησμονούσιν εκείνον όστις τας καλοέδεσεν»,⁶³ εντούτοις η αφήγηση θυμίζει σε ορισμένα σημεία τις περιγραφές και τις αντιδράσεις της ιεραποστολικής λογοτεχνίας απέναντι στην αφρικανική δουλεία: «Έβλεπε τις όνους καλαδοφόρους, φέροντας βρέφη ως αρνία κατεστιβάσμένα, άνευ διακρίσεως γένους και ηλικίας, να προσέρχωνται εις τον περίβολον τούτον. [...] Το κατ' εικόνα Θεού ον, ηγοράζετο ίσως ευδηνότερα του τετραπόδου. [...] Όλα ταύτα ελάμβανον χώραν υπό τον λήθαργον της φιλανθρωπίας, και υπό τον βαρύν ύπνον του πολιτισμού. [...] η πεφωτισμένη, η χριστιανική Ευρώπη, η εις τας Ινδίας τρέχουσα διά να καταβιάση την χήραν άνωθεν της πυράς του συζύγου της, η ταξειδύουσα εις την Αμερικήν και Αφρικήν προς κατάπαυσιν της σωματεμπορίας και του ανθρωποφάγου των Καραϊβων, εις τους κατεφυγμένους πόλους προς διάδοσιν του Ευαγγελίου, εις τους Εσχιμότους, κτλ., έβλεπε και αδιαφέρει διά τα υπό τα βλέφαρά της και επί του αυτού εδάφους της πραττόμενα ανοσιουργήματα, άλλης μεν φύσεως ή των ρωμαϊκών, επονειδιστώτερα όμως και καταθλιπτικώτερα εκείνων. Οποίος αλλόκοτος του αιώνος πολιτισμός!»⁶⁴

Ανάλογα πρότυπα εντοπίσαμε και στους τρόπους με τους οποίους οργάνωνεται η καταγγελία της αφρικανικής δουλείας στη «Ναιιάδα». Το διήγημα του Ραγκαβή επικαλείται αυτή ακριβώς τη δυτικής προέλευσης ισχυρή παράδοση των αντιδράσεων κατά της δουλείας, που στη λογοτεχνία τουλάχιστον δέλησε να επιβάλλει στερεότυπες περιγραφές της ζωής των δούλων, για να μπορέσει να συγκινήσει την κοινή γνώμη και να πείσει για την αναγκαιότητα της κατάργησής της.

Notes

1. Η μελέτη αυτή άρχισε στα πλαίσια του σεμιναρίου «Η βικτωριανή συνείδηση στον ελληνικό 19ο αιώνα», που έγινε στο Πανεπιστήμιο Κρήτης το εαρινό εξάμηνο 1991-1992 με διδάσκοντα τον καθηγητή Τάκη

Καγιαλή, τον οποίο ευχαριστώ για την επίβλεψη της εργασίας μου. Ευχαριστώ επίσης τον καθηγητή Δημήτρη Αγγελάτο για τις χρήσιμες υποδείξεις του.

2. «Η Ναϊάς», *Ευτέρπη*, Α', τχ. 9 (1 Ια-

νουαρίου 1848) 8-20 [=Α.Ρ. Ραγκαβή, *Άπαντα τα φιλολογικά*, I, Αθήνα 1882, 329-368]. Εκτός από τον εξαρχαισμό της γλώσσας, ο Ραγκαβής δεν επιφέρει παρά ελάχιστες αλλαγές σε ορισμένες φράσεις του διηγήματος όταν το περιλαμβάνει στα *Άπαντα* του. Βλ. ακόμη Α.Ρ. Ραγκαβής, «*Η Ναϊάς*», *Διηγήματα*, επιμ. Κώστας Καφαντάρης, Οδυσσεάς, 1988, 80-113 (ανατύπωση από τα *Άπαντα*). Οι παραπομπές εδώ στο κείμενο της *Ευτέρπης*.

3. Γρηγ. Καμπούρογλου, «Προς τους κ.κ. συνδρομητάς», *Ευτέρπη*, Β', τχ. 37 (1 Μαρτίου 1849) 290. Η πληροφορία προέρχεται από μελέτη των Κωστή Δανόπουλου - Λίτσας Χατζοπούλου για το περιοδικό *Ευτέρπη* «*Η αγγελία που περιέχει αυτόν τον κατάλογο υπογράφεται από τον Γρηγ. Καμπούρογλου κατά τη γνώμη μας, όμως, οι επεξηγήσεις και τα σχόλια για τα διηγήματα θα πρέπει να έχουν δοθεί από τον ίδιο το Ραγκαβή κι όχι από τον εκδότη*» (*Το περιοδικό Ευτέρπη, 1847-1855*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, υπό έκδοση).

4. «*Ταμάγκος*», *Ευτέρπη*, Β', τχ. 30 (15 Νοεμβρίου 1848) 121-130.

5. Παν. Μουλλάς, «*Το νεοελληνικό διήγημα και ο Γ.Μ. Βιζυηνός*» στον τόμο Γ.Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, Ερμής, 1986, κη'.

6. Απ. Σαχίνης, «*Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής*», *Παλαιότεροι Πεζογράφοι*, Αθήνα 1973, 15.

7. Αριστοτέλης Π. Κουρτίδης, «*Το ελληνικόν διήγημα μέχρι της επαναστάσεως*. Ο Αλεξ. Ραγκαβής ως διηγηματογράφος», Αθήνα 1921 [=*Παρνασσός* 14 (1972) 391-393]. Με την άποψη του Κουρτίδη συμφωνεί και ο Μάριο Βίττι, όταν υποστηρίζει για τα διηγήματα του Ραγκαβή ότι «*λίγο ή πολύ φανερά τα πήρε ή τα αντέ-*

γραψε από την αγγλική μυθιστοριογραφία» (*Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Κέδρος 1991, 20-22).

8. Απ. Σαχίνης, ό.π., 29.

9. Παν. Μουλλάς, ό.π., κη'.

10. Βλ. το άρθρο της Λίτσας Χατζοπούλου, «*Η ευδαίμων οικογένεια*» του Αλ. Ρ. Ραγκαβή: μια μικρή ιστορία για την «*μεταξύ των αλλοφύλων ζώων αγάπη*», *Ακτή*, έτος Γ', τχ. 11 (καλοκαίρι 1992) 421-432: η ανακάλυψη της ομοιότητας του διηγήματος με ένα ανυπόγραφο άρθρο της *Ευτέρπης* οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το διήγημα είναι διασκευή, χωρίς να δηλώνεται από τον συγγραφέα.

11. Βλ. τη μελέτη του Τ. Καγιαλή, «*Γλομμιάουθ*», ο δικτωριανός Α.Ρ. Ραγκαβής, Νεφέλη 1991, όπου αποδεικνύεται ότι ο Ραγκαβής αξιοποιεί λογοτεχνικά το πόρισμα μιας έρευνας για τις συνθήκες εργασίας των παιδιών στα ορυχεία της Αγγλίας, και υποστηρίζεται ότι το διήγημα σχετίζεται γενικότερα με το δικτωριανό ιστορικό, λογοτεχνικό και ιδεολογικό περιβάλλον, ιδίως σε θέματα σχετικά με την κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία.

12. Την πληροφορία οφείλω στη συνάδελφο Λίτσα Χατζοπούλου, την οποία ευχαριστώ και από εδώ.

13. *Mosaïque, par l'auteur du Théâtre de Clara Cazul*, Παρίσι 1833. Ο Mérimée εκδίδει τρεις ακόμη φορές τη συλλογή αυτή, αλλάζοντας σε κάθε έκδοση τα διηγήματα (*Colomba, suivi de la Mosaïque, et autres contes et nouvelles... Nouvelles éditions revues et corrigées*, Παρίσι 1842. Ο ίδιος τόμος, με τις νέες κάθε φορά διορθώσεις του συγγραφέα, τυπώνεται το 1846 και το 1850). Στο «*Tamango*» οι αλλαγές περιορίζονται σε γλωσσικές κυρίως διορθώσεις. Σύμφωνα με την αντιβολή της ελ-

ληνικής μετάφρασης με το πρωτότυπο κείμενο στα διάφορα στάδια της επεξεργασίας του, ο Δραγούμης πρέπει να είχε υπόψη του το διήγημα σε κάποια από τις μεταγενέστερες εκδόσεις ίσως του 1842 ή του 1846 (Βλ. στη σύγχρονη έκδοση του «Tamango» στον τόμο *Mérimée, Romans et Nouvelles*, επιμ. Henri Martineau, Bibliothèque de la Pléiade, Παρίσι 1951, 251-270. Η έκδοση περιλαμβάνει το τελικό κείμενο του 1850, αλλά σημειώνονται από τον επιμελητή και οι πιο σημαντικές αλλαγές που επέφερε στο διήγημα ο Mérimée από την πρώτη του δημοσίευση, το 1829: ό.π., 818-819).

14. P.E. Charvet, *A Literary History of France. The Nineteenth Century 1789-1870*. Λονδίνο 1967, 216-221. Βλ. ακόμη Henri Martineau, Εισαγωγή στον τόμο *Mérimée, Romans et Nouvelles*, ό.π. 11-21, και Pierre Trahard, *Prosper Mérimée et l'art de la Nouvelle*, Παρίσι 1952.

15. Θα διατηρήσουμε εδώ στα αποσπάσματα του διηγήματος τη μετάφραση του Δραγούμη. Στις περισσότερες περιπτώσεις θα δίνονται όμως σε παραπομπές τα αντίστοιχα χωρία και από το γαλλικό κείμενο.

16. Είναι γνωστή η κατοπινή σύγκρουση του Δραγούμη, ως διευθυντή της *Πανδώρας*, με τη σύνταξη της εφημερίδας *Αθηνά*, με αφορμή ένα άλλο έργο του Mérimée, του ιστορικού μυθιστορήματος *Chronique du temps de Charles IX* (1829), που δημοσιεύεται σε συνέχειες στο παράρτημα του περιοδικού το 1856. Απαντώντας στις κατηγορίες της *Αθηνάς* ότι η *Πανδώρα* διαφθείρει τα χρηστά ήθη των αναγνωστών με τη μετάφραση μυθιστορημάτων, ο Δραγούμης υπερασπίζεται το έργο του γάλλου συγγραφέα, αλλά και γενικότερα το μυθιστόρημα ως λογοτεχνικό είδος. Για τη διαμάχη αυτή βλ. Α.π. Σαχίνης, «Μια συζή-

τηση του 1856 για το μυθιστόρημα. Η κριτική του Ν. Δραγούμη», *Θεωρία και άγνωστη ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*, Εκδ. Καρδαμίτσα, 1992, 155-187.

17. Για παράδειγμα παραλείπει κάποιες λεπτομέρειες από τη διεξοδική περιγραφή του Ταμάγκου στην αρχή του διηγήματος, αλλά καταφέρνει να δώσει το κωμικό στοιχείο στην εμφάνιση του μαύρου φύλαρχου. Αλλού προτιμάει διαφορετικές εικόνες και παρομοιώσεις από αυτές του γαλλικού διηγήματος, κρίνοντας ίσως πως δεν είναι τόσο οικείες στους έλληνες αναγνώστες: για παράδειγμα, στο σημείο που ο Mérimée παρουσιάζει τις γυναίκες των μαύρων, τρομοκρατημένες από το φάντασμα του Μάμα Γιούμπου, να «φωνάζουν σαν τις πωλήτριες στρειδιών», ο Δραγούμης γράφει ότι «φώναζαν σαν τους Εβραίους στη συναγωγή». Οι διαφοροποιήσεις όμως αυτές είναι περιορισμένες και δεν επιφέρουν καίριες αλλαγές στο αρχικό κείμενο.

18. *Απομνημονεύματα*, Β', Αθήνα 1895, 197. Εδώ ο Ραγκαβής αναφέρεται στις φημολογούμενες ερωτικές σχέσεις του Mérimée με τη μητέρα της συζύγου του Ναπολέοντα Γ' Ευγενίας. Ο Mérimée γνώρισε τους γονείς της Ευγενίας κόμη και κόμισσα ντε Μοντίχο το 1830, όταν τον φιλοξένησαν στο σπίτι τους στην Ισπανία.

19. «Ils parurent sur une longue file, le corps courbé par la fatigue et la frayeur, chacun ayant le cou pris dans une fourche longue de plus de six pieds, dont les deux pointes étaient réunies vers la nuque par une barre de bois. Quand il faut se mettre en marche, un des conducteurs prend sur son épaule la manche de la fourche du premier esclave; celui-ci se charge de la fourche de l'homme qui le suit immédiate-

ment; le second porte la fourche du troisième esclave, et ainsi des autres» (Mérimée, «Tamango», *Romans et Nouvelles*, ό.π. 254).

20. «Il voulut que les entreponts, étroits et rentrés, n' eussent que trois pieds quatre pouces de haut, prétendant que cette dimension permettait aux esclaves de taille raisonnable d' être commodément assis; et quel besoin ont-ils de se lever?

—Arrivés aux colonies, disait Ledoux, ils ne resteront que trop sur leurs pieds!

Les noirs, le dos appuyé aux bordages du navire, et disposés sur deux lignes parallèles, laissaient entre leurs pieds un espace vide, qui, dans tous les autres négriers ne sert qu' à la circulation. Ledoux imagina de placer dans cet intervalle d' autres nègres, couchés perpendiculairement aux premiers. De la sorte, son navire contenait une dizaine de nègres de plus qu' un autre du même tonnage. A la rigueur, on aurait pu en placer davantage» (252).

21. «La nuit, lorsque presque tout l' équipage dormait d' un profond sommeil, les hommes de garde entendirent d' abord un chant grave, solennel, lugubre, qui partait de l' entrepont, puis un cri de femme horriblement aigu. Aussitôt après, la grosse voix de Ledoux jurant et menaçant, et le bruit de son terrible fouet, retentirent dans tout le bâtiment. Un instant après, tout rentra dans le silence» (261).

22. Το γεγονός αυτό σχετίζεται, βέβαια, με την οικονομική δυσκολία του περιοδικού να προμηθεύεται τις πανάκριβες ξυλογραφίες από το εξωτερικό. Στη μελέτη των Κωστή Δανόπουλου - Λίτσας Χατζοπούλου (ό.π.), σημειώνεται: «Σύμφωνα με πληροφoρία του Καμπούρογλου, οι εικονογραφίες κόστιζαν πολύ καθώς ήταν ανα-

γκασμένοι να τις φέρουν από την Ευρώπη λόγω της έλλειψης των κατάλληλων μέσων στην Ελλάδα. Ο διευθυντής του περιοδικού ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει 2.500 όρχ. για τις εικονογραφίες κάθε εξάμηνο (Γ. Καμπούρογλου, «Αγγελία. Προς τους Κυρίους Συνδρομητάς της Ευτέρπης», *Ευτέρπη*, Α', τχ. 12 [15 Φεβρουαρίου 1848] 25)».

23. «Εμάη», *Ευτέρπη*, Β', τχ. 34 (15 Ιανουαρίου 1849) 220, 221, 224.

24. Ό.π., *Παρνασσός*, 393.

25. Δυστυχώς δεν στάθηκε δυνατό να ανακαλύψω σε κάποια ελληνική βιβλιοθήκη τον τόμο του 1820 της *Revue de Paris*, όπου δημοσιεύει για πρώτη φορά το διήγημα ο Mérimée, για να ελέγξω αν συνοδεύεται από ξυλογραφίες και αν αυτές ταυτίζονται με εκείνες της *Ευτέρπης*.

26. Léon Vignols, «Les sources de Tamango», *Mercure de France*, 15 Δεκεμβρίου 1927 (η πληροφορία από την Εισαγωγή του Henri Martineau στον τόμο *Mérimée, Romans et Nouvelles*, ό.π. 14).

27. Το αγγλικό κοινοβούλιο ψήφισε αρχικά το 1792 νόμο που όριζε ότι ο αριθμός των δούλων που μετέφεραν τα βρετανικά πλοία έπρεπε να είναι ανάλογος της χωρητικότητάς τους. Το 1807 ένας δεύτερος νόμος κατάργησε το δουλεμπόριο, ενώ το 1833 αποφασίστηκε η απελευθέρωση των δούλων στις αγγλικές αποικίες. Το αφρικανικό δουλεμπόριο, παρόλ' αυτά, συνεχίστηκε παράνομα τις επόμενες δεκαετίες από πειρατικά πλοία που κατάφεραν να ξεφύγουν τον έλεγχο των αρχών και να μεταφέρουν το εμπόρευσμά τους στην Αμερική. Η Γαλλία κατάργησε τη δουλεία το 1848, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής μετά τον εμφύλιο πόλεμο (1860-1865), ενώ η Βραζιλία πολύ αργότερα, μόλις το 1888.

28. Για την ενίσχυση των ρατσιστικών αντιλήψεων στην Αγγλία και τις αιτίες που την προκάλεσαν, βλέπε τα βιβλία των Douglas A. Lorimer, *Colour, class and the Victorians. English attitudes to the Negro in the mid-nineteenth century*, Leicester University Press, 1978, και Cristine Bolt, *Victorian attitudes to race*, University of Toronto Press, χ.χ. Οι πληροφορίες αυτού του κεφαλαίου για τη δράση και τα δόγματα των ιεραποστόλων προέρχονται από το βιβλίο του Douglas A. Lorimer και ειδικά από το κεφάλαιο «Mid-Victorian Philanthropy and the Popular Stereotype of the Negro» (69-91), όπου και πλούσια βιβλιογραφία πηγών.

29. Τα ιεραποστολικά έντυπα προώθησαν σημαντικά τη δημοσίευση λογοτεχνικών κειμένων για τη δουλεία. Καθώς απευθύνονταν σε ένα ευρύ κοινό, τα κείμενα αυτά αφηγούνταν συνήθως περιπετειώδεις ιστορίες από τις συνθήκες της δουλείας, ώστε να προκαλούν την αγωνία και το ενδιαφέρον και να κερδίζουν έτσι εύκολα τη συγκίνηση του κοινού. Αντίθετα, έντυπα ειδικότερου επιστημονικού περιεχομένου, μικρότερης όμως κυκλοφορίας, χρησιμοποίησαν στην προπαγάνδα τους διάφορα άλλα κινήματα κατά της δουλείας (το πιο γνωστό ήταν η «Anti-Slavery Society») τα οποία λειτούργησαν αρχικά ανεξάρτητα από τις ιεραποστολικές οργανώσεις, αλλά στην πορεία δεν ήταν τόσο σαφής η διάκρισή τους. Τα κινήματα αυτά στηρίχτηκαν περισσότερο σε ομιλίες ρητόρων που διηγούνταν διάφορα περιστατικά από τη ζωή των μαύρων και συνόδευαν τις ομιλίες τους με εκθέσεις εικόνων πληγωμένων νέγρων ή εργαλείων που χρησιμοποιούνταν για τον βασανισμό τους. Αποσπάσματα από τις ομιλίες και τα έντυπά τους δημοσιεύτηκαν και σε εφημερίδες με ευρύτερη κυκλοφορία.

30. Αποσπάσματα του μυθιστορημάτος μετέφρασε από τα γαλλικά ο Κωνσταντίνος Πωπ στην *Ευτέρπη*, το 1855, συνοδεύοντας τη μετάφραση με πρόλογο, στον οποίο παραθέτει εκτίμηση γάλλου κριτικού για το βιβλίο και δίνει πληροφορίες μεταξύ άλλων για την υποδοχή και τις αντιδράσεις που προκάλεσε στην Αγγλία («*Η Καλύβη του Θωμά*» υπό της Κ. Αρριέττης Βηχέρης Στόβης», *Ευτέρπη*, Η, τχ. 54 [1 Ιανουαρίου 1855] 121-151). Το μυθιστόρημα μεταφράστηκε επίσης και εκδόθηκε από τον Ιωάννη Καρασούτσα το 1860. Στον πρόλογο του βιβλίου ο Καρασούτσας επαινεί το ηθικό και διδακτικό του περιεχόμενο και αναφέρεται γενικότερα στο πρόβλημα της δουλείας, παραθέτοντας μάλιστα και κατάλογο με τον αριθμό των ελεύθερων και των δούλων σε κάθε Πολιτεία της Αμερικής κατά το 1830. (*Η καλύβα του μπαρμπα-Θωμά ή ο βίος των μαύρων εν Αμερική*, μυθιστορία Ερριέττης Στόβης μεταφρασθείσα εκ του αγγλικού υπό Ιωάννου Καρασούτσα, τόμοι 1-2, Αθήνα 1860).

Με πολύ θετικά σχόλια αναφέρεται στην «*Καλύβη του θείου Θωμά*» και ο Ραγκαβής στα *Απομνημονεύματά του*: «Γενικής τότε απελάμβανε φήμης εν Αμερική, και εφ' άπασαν την Ευρώπην αντηχησάσης, η κ. Beacher Stowe διά το μυθιστόρημα αυτής, το επιγραφόμενον "*η Καλύβη του θείου Θωμά*", κατ' εμέ πάσης συμπαθείας άξιον, ουχί διά την φιλολογικήν αυτού εντέλειαν, όσον διότι, εφάμιλλον των στρατιών της βορείου Αμερικής, υπερμάχητο και αυτό γενναίως υπέρ της ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μαύρων δούλων της Αμερικής». Σημειώνει ακόμη ότι προσπάθησε να συναντήσει την κ. Stowe όταν ήταν στην Αμερική και να την συγχαρεί «διά τα ευγε-

νή αυτής αισθήματα», αλλά δεν τα κατάφερε. Άκουσε μόνο μια κοινότυπη, όπως τη χαρακτηρίζει, ομιλία του αδελφού της, αιδεσιμώτατου κ. Becher (Απομνημονεύματα, Γ', Αθήνα 1930, 267-268).

31. Douglas A. Lorimer, *ό.π.*, 77-78.

32. Βλ. και όσα σημειώνει ο Τ. Καγιαλής για την ευαγγελική τάση του φιλανθρωπισμού των δικτωριανών και την ανακάλυψη της εργατικής τάξης (*ό.π.*, 75), όπου και βιβλιογραφία για την ανάπτυξη του φιλανθρωπισμού και του ευαγγελισμού στην Αγγλία.

33. Τ. Καγιαλής, *ό.π.* Για τις σχέσεις του Ραγκαδή με την Αγγλία βλ. και Θεοδώρα Μυλωνά - Μιχάλης Πιερής, «Αλ. Ρ. Ραγκαδάς - Walter Scott: Επιδράσεις του "Ivanhoe" στον "Αυθέντη του Μορέως"», *Νέα Εστία*, 110 (1307) 1981, 60-76.

34. Πληροφορίες για το αφρικανικό δουλεμπόριο κυκλοφορούσαν και στον ελληνικό χώρο, σε έντυπα που μετέφραζαν σχετικά άρθρα από το εξωτερικό. Στην *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων* του Ιάκωβου Πιτσιπίου, σε ένα άρθρο που αποτελεί μάλλον μετάφραση από τα γαλλικά, συναντούμε παρόμοιες περιγραφές για το αφρικανικό δουλεμπόριο με αυτές της *Ναιιάδος* και του «Tamango»:

«Οι Ευρωπαίοι [...] επιδεικνύοντες εις αυτούς τα προϊόντα των Ευρωπαϊκών τεχνών και εκθαμβίζοντες την παχυλήν αυτών αμάθειαν, επρόσφερον αυτά εις τους Μαύρους προς ανταλλαγήν ενός ανθρώπου, ή μιας γυναίκος· ούτοι δε πλεονέκται των νεωτερισμών και εξοιστρούμενοι, ως πάντες οι άγριοι, από αχαλίνωτον επιθυμίαν προς την κτήσιν του ποθουμένου, κατέβαλον πάσαν προσπάθειαν και μετεχειρίσθησαν πάσαν μηχανήν διά νά προμηθευθώσιν ανθρώπους, τους οποίους να δώσωσιν εις τους Ευρωπαίους προς ανταλλαγήν των χειροτεχνημάτων, δι' ων ούτοι εδελέαζον την απληστίαν και την αμάθειαν αυτών. [...] όλα τα έ-

θνη της Αφρικής ετράπησαν εις εμφυλίους κατ' αλλήλων πολέμους διά να λάβωσιν αιχμαλώτους· [...] οι γείτονες, οι φίλοι και οι συγγενείς επροσπάθουν ν' απατήσωσιν ο εις τον άλλον διά να πωλήσωσιν αυτόν εις τους Ευρωπαίους και αυτοί δε οι γονείς επώλουν τα τέκνα αυτών, πολλάκις καθ' ην στιγμήν ταύτα είχαν ήδη συμφωνήσει την πώλησιν των ιδίων αυτών γονέων. [...] ο αήρ, το διάστημα του τόπου και η τροφή εχορηγείτο εις τους αδλίους Μαύρους διά μέτρου επί τοσούτον φειδωλού και αυστηρού, οποίον μόνη η βδελυρά αισχροκέρδεια γεγυμνασμένων ληστεμπόρων δύναται να φαντασθή και να πραγματοποιήση. Τα φρικτά λοιπόν ταύτα βάσανα εξ ενός και αι θλιβεραί ιδέαι αιωνίου επί ξένης γης αιχμαλωσίας εξ ετέρου, καταναλίσκουσαι το σώμα και θασανίζουσαι τον νουν των αδλίων Μαύρων, διέφθειρον τους πλείστους αυτών δι' αλγεινοτάτων ασθeneιών και διαφοροτρόπων αυτοχειριάσεων και τοιουτοτρόπως τα σωματεμπορικά πλοία, αν και εκδιάζοντα διά της ταχύτερας κινήσεως τον διάπλου αυτών, κατέπλεον όμως εις τους ευρωπαϊκούς λιμένας της Αμερικής φέροντα μόλις το ήμισυ του επιβιασθέντος φορτίου αυτών» («Οι Μαύροι», *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων*, τχ. 9 [Μάρτιος 1848] 49-52).

35. «Tamango, guerrier fameux et vendeur d'hommes, venait de conduire à la côte une grande quantité d'esclaves, et il s' en défaisait à bon marché, en homme qui se sent la force et les moyens d'approvisionner promptement la place, aussitôt que les objets de son commerce y deviennent rares» (253).

36. «Tamango, de son côte, défendait ses intérêts, vantait sa marchandise, parlait de la rareté des hommes et des périls de la traite» (254).

37. «A chaque esclave mâle ou femelle qui passait devant lui, le capitaine haussait les épaules, trouvait les hommes chétifs, les femmes trop vieilles ou trop jeunes et se plaignait de l'abâtardissement de la race noire.

Tout dégénère, disait-il; autrefois c'était bien différent. Les femmes avaient cinq pieds six pouces de haut, et quatre hommes auraient tourné seuls le cabestan d'une frégate, pour lever la maîtresse ancre» (254).

38. «Ledoux fit réflexion que Tamango se vendrait bien mille écus; que ce voyage, qui s'annonçait comme très profitable pour lui, serait probablement son dernier; qu'enfin sa fortune étant faite, et lui renonçant au commerce d'esclaves, peu lui importait de laisser à la côte de Guinée une bonne ou une mauvaise réputation» (257).

39. «[...] et aussitôt les esclaves furent remis aux matelots français, qui se hâtèrent de leur ôter leurs fourches de bois pour leur donner des carcans et des menottes en fer; ce qui montre bien la supériorité de la civilisation européenne» (255).

40. «Quand un mari a peur que sa femme ne fasse ce que font bien des femmes en France comme en Afrique, il la menace du Mama-Jumbo» (259).

41. «—Pour la mienne, dit Ledoux, si elle n'a pas peur de Mama-Jumbo, elle a peur de Martin-Bâton; et elle sait de reste comment je l'arrangerais si elle me jouait quelque tour» (260).

42. «Ainsi équipé, le guerrier africain croyait surpasser en élégance le petit-maître le plus accompli de Paris ou de Londres» (253).

43. «Alors le pauvre Tamango versa un torrent de larmes, et poussa des cris de douleur aussi aigus que ceux d'un malheureux qui subit une opération chirurgicale. Tantôt il se roulait sur le pont en appelant sa chère Aychcé; tantôt il se frappait la tête contre les planches, comme pour se tuer» (257).

44. «Tour à tour un tiers de ces malheureux avait une heure pour faire sa provision d'air de toute la journée. [...]

Quelquefois un matelot qui savait jouer du violon les régalaient d'un concert. Il était alors curieux de voir toutes ces figures noires se tourner vers le musicien, perdre par degrés leur expression de désespoir stupide, rire d'un gros rire et battre des mains quand leurs chaînes le leur permettaient. — L'exercice est nécessaire à la santé; aussi l'une des salutaires pratiques du capitaine Ledoux, c'était de faire souvent danser ses esclaves, comme on fait piaffer des chevaux embarqués pour une longue traversée» (258-259).

45. «Parmi les révoltés, les uns pleuraient; d'autres, levant les mains au ciel, invoquaient leurs fétiches et ceux des blancs; ceux-ci, à genoux devant la boussole, dont ils admiraient le mouvement continu, la suppliaient de les ramener dans leur pays; ceux-là se couchaient sur le tillac dans un morne abattement. Au milieu de ces désespérés, qu'on se représente des femmes et des enfants hurlant d'effroi, et une vingtaine de blessés implorant des secours que personne ne pensait à leur donner. [...] L'eau-de-vie restait. Au moins elle fait oublier et la mer, et l'esclavage, et la mort prochaine. On dort, on rêve de l'Afrique, on voit des forêts de gommiers, des cases couvertes en paille, des baobabs dont l'ombre couvre tout un vitlage. L'orgie de la veille recommença. De la sorte se passèrent plusieurs jours. Crier, pleurer, s'arracher les cheveux, puis s'enivrer et dormir, telle était leur vie. Plusieurs moururent à force de boire; quelquesuns se jetèrent à la mer, ou se poignardèrent» (267, 268).

46. «Jamais projet ne fut plus insensé. Ignorant l'usage de la boussole, et sous un ciel inconnu, il ne pouvait qu'errer à l'aventure. D'après ses idées, il s'imaginait qu'en ramant tout droit devant lui, il trouverait à la fin quelque terre habitée par les noirs, car les noirs possèdent la terre, et les blancs vivent sur leurs vaisseaux. C'est ce

qu'il avait entendu dire à sa mère» (268).

47. «C'était un fort bel homme. Le colonel du 75e le vit et le prit pour en faire un cymbalier dans la musique de son régiment» (270).

48. Ένα ακόμη διήγημα του Ραγκαβή, «Η Αμαζών» (Πανδώρα, Γ, τχ. 49 [1 Απριλίου 1852] 7-15), φέρει στον τίτλο του το όνομα ενός αγγλικού πλοίου, του οποίου περιγράφεται το ναυάγιο. Το ναυάγιο ενός πλοίου περιγράφεται και στην «Καλμίνια» (Πανδώρα, Α, τχ. 5 [1 Ιουνίου 1850] 97-106). Στον «Καμινάπτη» (Πανδώρα, Δ, τχ. 73, 74 [1, 15 Απριλίου 1853] 1-9, 25-34) η ερωτική ιστορία που αφηγείται ο Ραγκαβής εξελίσσεται πάνω σε πλοίο του αγγλικού πολεμικού ναυτικού. Στα διηγήματα «Ο Βρούτος Κουρτέρρος, ζητών πού την κεφαλήν κλίνει» (Ευτέρπη, Α, τχ. 2 [15 Σεπτεμβρίου 1847] 7-11) και «Το Κακουργιοδικεόν της Ελισαβετάνωνος» (Ευτέρπη, Β, τχ. 26 [15 Σεπτεμβρίου 1848] 29-38) οι ήρωες εγκαταλείπουν από ανία την πατρίδα τους και επιβαίνουν σε «ωκεανοπόρον ατμόπλοιον» για να περιηγηθούν άγνωστες μακρινές χώρες στην Ταϊτή και την Αμερική αντίστοιχα.

49. Τα παιδικά μυθιστορήματα του Captain Frederick Marryat (1792-1848) είχαν μεγάλη επιτυχία και διαβάστηκαν πολύ στην εποχή τους από το παιδικό κοινό. Αποτελούν κυρίως περιπετειώδεις ναυτικές ιστορίες με υψηλά ηθικά διδάγματα για τα παιδιά και αξιοποιούν τις προσωπικές εμπειρίες του συγγραφέα από τα ταξίδια του στη θάλασσα (*The Oxford Companion to Children's literature*, εκδ. Η. Carpentend, M. Prichard, 1991).

50. Απομνημονεύματα, Γ, ό.π., 325. Στο τέλος του αποσπάσματος ο Ραγκαβής αναφέρεται σε άλλο σημείο των Απομνη-

μονευμάτων, όπου σημειώνει το ακόλουθο περιστατικό:

«Γραία δε τις, μεδ' ης συνδιελέγημεν, μας είπεν ότι την απελευθέρωσίν των θεωρεί ως ευτυχίαν διά το μέλλον των παιδιών των, αυτή όμως η ίδια, ότι, ως δούλη, απελάμβανε περισσότερας περιποιήσεως και ανετωτέρου βίου ή σήμερον. Αλλ' αφ' ετέρου, νέα μαύρη εκ Βιργινίας μοι είπεν ότι οι κύριοί της ήσαν μεν αγαθοί προς αυτήν, ότι όμως αυτή, την ελευθερίαν ποθούσα, έφυγεν απ' αυτών προ του εσχάτου πολέμου, και κατεδιώχθη δικαστικώς· ήδη δε θεωρεί εαυτήν ευδαίμονα, διότι η ελευθερία τη εξησφαλίσθη (Γ, ό.π., 239).

Την ίδια αντίληψη για την ηπιότητα των σχέσεων μεταξύ κυριών και δούλων συναντούμε και στο διήγημα «Το Χρυσούν μαστίγιον», όπου η ηρωίδα Ιουλία μεταμφιεσμένη σε μάγισσα, προβλέποντας το μέλλον μιας μαύρης δούλης στην Αλγερία, της λέει: «Αφ' ου δουλεύσης πιστά και καλά, οι κύριοί σου θα σ' ελευθερώσουν με τα παιδιά σου, είπεν εις γυναίκα μαύρην, ή τις με τεθλιμμένα βλέμματα έβλεπε δύο παιδιά του γένους της εργαζόμενα επιπόνως» («Το Χρυσούν μαστίγιον», Ευτέρπη, Α, τχ. 16 [15 Απριλίου 1848] 6).

51. «Εμάη», ό.π., 219. Αξίζει να σημειώσουμε ότι μια παρόμοια ιστορία με αυτή της «Εμάης» συναντούμε στην *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων* του Νικ. Πετροκόκκινου («Αχαριστία ή ο Άγγλος έμπορος και η αγρία Αμερικανίς», Α, τχ. 3 [Μάρτιος 1837] 36), ένα περιοδικό που γνωρίζουμε ότι ελεγχόταν από αμερικάνους ιεραπόστολους. Όπως και στην «Εμάη», διαβάζουμε και εδώ για τον έρωτα μιας Ινδιάνας και ενός Άγγλου, ο οποίος κινδυνεύει από τις άγριες διαθέσεις μιας φυλής Ινδιάνων της Αμερικής — στην «Εμάη» η δράση τοποθετείται στην Αυστρα-

λία. Ο λευκός υπόσχεται στην Ινδιάνα ότι θα την πάρει μαζί του στην πατρίδα του, εκκείνη τον προστατεύει από τους ομοφύλους της και τελικά διαφεύγουν μαζί. Όταν όμως φτάνουν στην πλησιέστερη αποικία των λευκών, ο ήρωας την πουλάει στους δουλέμπορους. Στην «Εμάη» περιγράφεται στο τέλος η αυτοκτονία της Ινδιάνας την ημέρα του γάμου του ήρωα με μια πλούσια Αγγλίδα. Ο Ραγκαβής χρησιμοποιεί την ίδια περίπου ιστορία και στην «Καλμίνια» (ό.π.). Σε αυτό το διήγημα η δράση εξελίσσεται στη Δυτική Αφρική, όπου ο λευκός ήρωας αιχμαλωτίζεται από μια μαύρη φυλή γυναικών πολεμιστών, η αρχηγός των οποίων τον βοηθάει να δραπετεύσει. Εκείνος την παίρνει αργότερα μαζί του στην Αγγλία αλλά παντρεύεται κάποια άλλη, και έτσι η μαύρη πεθαίνει από μαρασμό.

52. Είναι γνωστή η φροντίδα του Ραγκαβή για το «σεμνόν» και «ηθικόν» στοιχείο των διηγημάτων του. Όπως διαβεβαιώνει στα Απομνημονεύματά του: «Πάντα τα διηγήματα ταύτα δύναμαι να εγγυηθώ τοις μη αναγνούςιν αυτά, ότι ουδέν έχουσι το μη εντελώς σεμνόν κατά τε την λέξιν και κατά την διάνοιαν» (Β', ό.π., 169).

53. Για το οθωμανικό δουλεμπόριο στον 19ο αιώνα και για τη σταδιακή κατάργησή του βλ. το βιβλίο του Ehud R Toledano, *The Ottoman Slave Trade and its Suppression: 1840-1890*, Princeton University Press, 1982.

54. Αυτ., 95-1, 14.

55. Στο δεύτερο κεφάλαιο του Συντάγματος της Επιδαύρου («Περί των Πολιτικών Δικαιωμάτων των Ελλήνων») διαβάζουμε: «Εις την Ελληνικήν Επικράτειαν ούτε πωλείται, ούτε αγοράζεται άνθρωπος· αργυρώνητος δε παντός γένους, και πάσης θρησκείας, άμα πατήσας το ελληνικό έδα-

φος, είναι ελεύθερος, και από τον δεσπότην αυτού ακαταζήτητος» (Αλέξανδρος Σβώλος, *Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, εισαγωγή-επιμέλεια Λουκάς Αξελός, Αθήνα 1972, 80-81). Η διάταξη αυτή επαναλαμβάνεται και στα επόμενα συντάγματα. Στο Σύνταγμα ωστόσο της 18 Μαρτίου του 1844 η φράση «και από τον δεσπότην αυτού ακαταζήτητος» αφαιρείται (ό.π., 112).

56. Thomas Abbet Grasset, «Αι Αθήναι προ 66 ετών», *Παναθήναια* 1 (1900-1901) 265. Ευχαριστώ τον καθηγητή Αλέξη Πολίτη για την πληροφορία αυτή και τη γενικότερη βιβλιογραφική υποστήριξη που μου παρείχε.

57. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, 2, Αθήνα 1975, 236.

58. Για τη δυνατότητα απελευθέρωσης των δούλων μέσω των γάμων, ας θυμηθούμε την περίπτωση του Μοσκόβ-Σελήμ στο ομώνυμο διήγημα του Βιζυηνού, που παντρεύεται την κίρκασιανή δούλα στην οποία η μητέρα του έχει χαρίσει την ελευθερία (Γ.Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, ό.π., 230 και 234). Για την κοινωνική θέση των δούλων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις συνθήκες της δουλείας και του δουλεμπορίου πολλές αναφορές περιλαμβάνει ο τόμος: Robert Mantran, *Instabul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie, Παρίσι 1962, κυρίως 106-109, 506-509.

59. Ανδρ. Μιχ. Ανδρεάδου, *Κορηλία Δ. Ροΐδου, το γένος Ροδοκανάκη*, ανατύπωση εκ των *Χιακών Χρονικών*, Αθήνα 1911, 6-8.

60. Κυριάκος Σιμόπουλος, ό.π., Γ2, 500.

61. Βλ. τη σημείωση 28.

62. Για τις αντιλήψεις των Οθωμανών για τη δουλεία και για τις πιέσεις της βρετανικής πολιτικής βλ. Ehud R Toledano, ό.π., στο κεφάλαιο «Some General Aspects of British Pressure and Ottoman Reaction» (249-278), όπου περιλαμβάνε-

ται και η καταγραφή των έργων της οθωμανικής λογοτεχνίας που αναφέρονται στη δουλεία (274-278).

63. Στέφανος Θ. Ξένος, *Η Ηρωΐς της Ελληνικής Επανάστασης*, 2, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1988, 10.

64. Αυτ., 7-8.

Summary

Georgia DRAKOU, *The "Naias" of A.R. Ragavis, the "Tamango" of Prosper Mérimée and the Missionary Propaganda for the Liberation of Negros*

One of the filological issues concerned with Alexandros Rizos Ragavis's short stories is whether they are original or derivative. This study propose to explore the sources of Ragavis's «*Η Ναιιάς*» (1848), a short story about the negro slave-trade in African coasts during the 19th century.

The probable model for «*Η Ναιιάς*» is «*Tamango*» (1890), a short story by Prosper Mérimée. However, Ragavis tackle the issue of slavery from a perspective different from that of Mérimée. Ragavis's angle in matters both of ideology and narrative is that of 19th century missionary literature propagandised the abolition of slavery. Thus, Ragavis's short story could be a case study for the exploration of multiple links connected Ragavis's prose with European literature.

